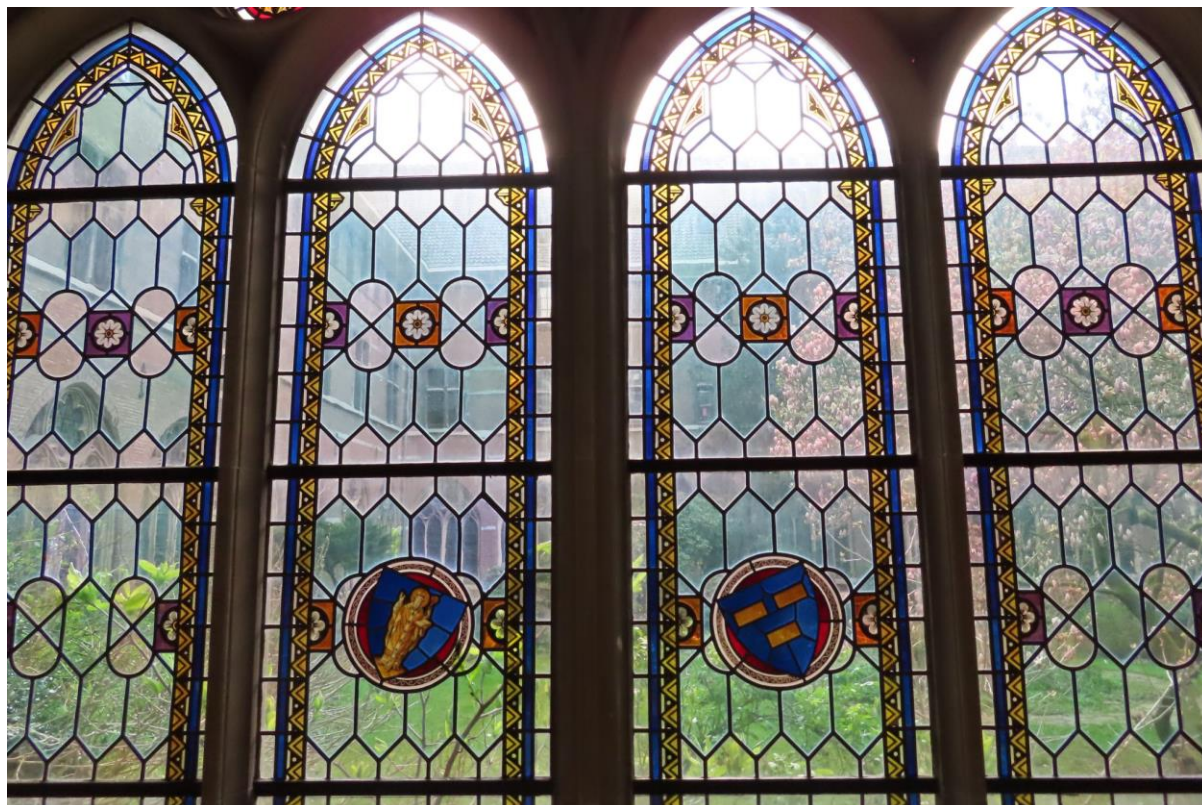

De start van een groeiseizoen voor het Dominicanenklooster in Zwolle

Een baseline studie naar het vergroenen en verbinden binnen geloofsgemeenschappen in Nederland

Eigen foto

Projectnummer: 2653

April 2021

ACT teamleden:

Aline Aarts

Anouck Fietje

Loes Kampherbeek

Roel Kapteijns

Maup van de Kerkhof

Rik Verhave

Commissioner: Margriet Goris, Wetenschapswinkel WUR, namens Dominicanenklooster Zwolle

Dit rapport is gemaakt door studenten van Wageningen Universiteit als onderdeel van hun MSc-opleiding. Het is géén officiële publicatie van Wageningen Universiteit of Wageningen UR. Wageningen Universiteit neemt middels dit rapport geen formele positie in, noch representeert het haar visie of mening in deze.

Contactinformatie

Secretaris:

Rik Verhave

rik.verhave@wur.nl

+31 6 52208521

Contact extern:

Maup van de Kerkhof

maup.vandekerkhof@wur.nl

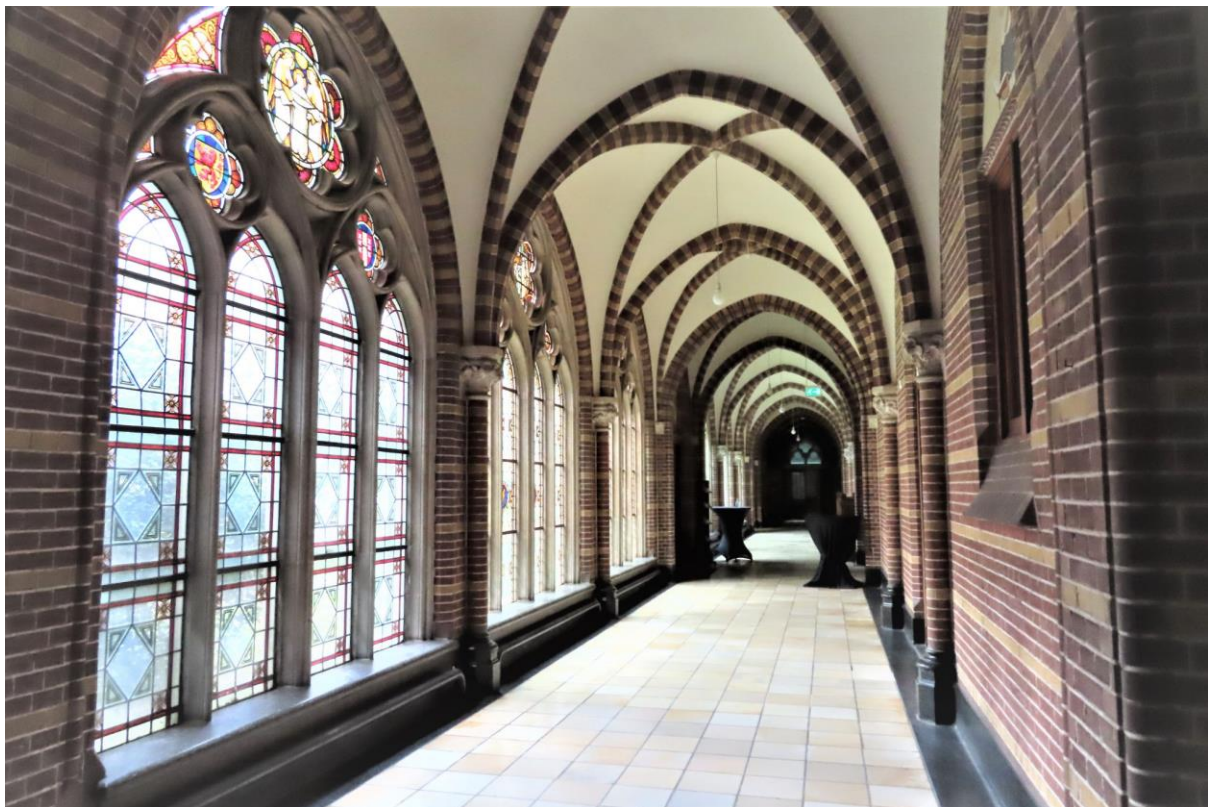
+31 6 39362023

Commissioner:

Margriet Goris, namens Dominicanenklooster Zwolle

Wetenschapswinkel WUR

margriet.goris@wur.nl

Eigen foto

Samenvatting

In het verleden speelden kloosters een prominente rol in de Nederlandse samenleving. Echter, de invloed van kloosters op de samenleving en de belangstelling voor het kloosterleven is vanaf de 20e eeuw achteruit gegaan vanwege het proces van secularisering. Door veranderingen in de samenleving groeit sinds de jaren '60 de noodzaak voor vernieuwing en het meegaan met de tijd. Een manier waarop sommige kloosters zich zijn gaan profileren is door bij te dragen aan de vergroening van de samenleving, op ecologisch, sociaal en spiritueel gebied. Het Dominicanenklooster in Zwolle (DKZ) wil bijdragen aan de saamhorigheid van de samenleving door middel van praktijken die verbonden zijn aan de natuur en spiritualiteit. Om dit te doen, willen ze inspiratie opdoen bij andere kloosters en leren van hun (groene) praktijken. Het is echter onduidelijk welke praktijken door andere kloosters worden uitgevoerd. In opdracht voor het DKZ hebben wij daarom onderzocht welke agro-ecologische praktijken aanwezig zijn binnen kloostergemeenschappen in Nederland en kunnen worden ingezet om de traditionele ecologische kennis van het Dominicanenklooster in Zwolle te verrijken.

Eerst zijn we op locatiebezoek bij het DKZ geweest om te achterhalen welke praktijken er op dit moment worden uitgevoerd en wat de wensen zijn van het DKZ aan de hand van hun gedachtegoed. Het locatiebezoek aan het DKZ heeft 3 belangrijke pijlers opgeleverd van de wensen van het DKZ: (1) agro-ecologie, (2) samenwerken en (3) verbinden. Na het locatiebezoek hebben we 7 andere kloosters geïnterviewd om te onderzoeken welke praktijken zij toepassen. Op basis van de opgestelde pijlers hebben wij deze kloosters een score gegeven.

De methodes die zijn gebruikt waren adequaat voor het beantwoorden van de deelvragen en de hoofdvraag. Een focusgroep had waardevol kunnen zijn om het onderzoek meer in lijn te brengen met de komst van Godfrey Nzamujo. Daarnaast had een quorum per provincie en religieuze orde kunnen helpen met het vergroten van de diversiteit binnen de geselecteerde kloosters. Het gebruikte concept traditioneel ecologische kennis (TEK) was toereikend, maar wij geven suggesties voor het veranderen of verbreden van deze term om vervolgonderzoek meer alomvattend te maken.

Wij hebben een advies opgesteld op basis van de 3 pijlers. Het advies is per pijler en bestaat uit twee of drie kloosters waarbij inspiratie opgedaan kan worden:

- Agro-ecologie: de Zusters Clarissen in Megen en Abdij Lilbosch.
- Verbinden: het San Damiano klooster en de Abdij van Berne.
- Samenwerken: het San Damiano klooster, leefgemeenschap de Huijberg en de Zusters Clarissen in Megen.

Voor vervolgonderzoek adviseren wij om te kijken naar het effect van het Brabants kloosterpad dat op het moment van lezen is geopend. Ook kan er specifiek onderzoek worden gedaan naar de kloosters die aan hebben gegeven interesse te hebben in samenwerkingen met andere kloosters (Megen, San Damiano en De Huijberg). Daarnaast kan het interessant zijn om een aantal kloosters te benaderen die wij niet hebben kunnen interviewen (Abdij Koningshoeven, Abdij van Egmond en Sint Catharinadal).

Summary

In the past, monasteries played a prominent role in Dutch society. However, the influence of monasteries on society and the interest in monastic life declined under the influence of the process of secularisation. Because of changes in society, the need arose for monasteries to renew and adapt to modern times. One way in which monasteries have started to reinvent themselves is by contributing to the transition towards a greener society, on an ecological, social and spiritual level. The Dominican monastery in Zwolle (DKZ) wants to contribute to a sense of togetherness in society by promoting practices that are connected to nature and spirituality. To do this, they want to get inspired by other monasteries and learn from their (green) practices. It is still unclear, however, which practices are being carried out by other monasteries. We were commissioned to investigate which agroecological practices are present in monastic communities in the Netherlands and whether they could be used to enrich the practices and traditional ecological knowledge (TEK) of the Dominican monastery in Zwolle.

First, we have conducted a site visit at the DKZ to find out which practices are currently present and to investigate their wishes using their worldview. The site visit at the DKZ provided us with 3 pillars of their wishes; (1) agroecology; (2) connection; and (3) collaboration. Afterwards we have interviewed 7 different monasteries to map which practices they use. Also, we scored them on the basis of the 3 pillars.

The methods used are adequate for answering our research question. However, a focus group could have been a useful addition to bring the research more in line with the arrival of Godfrey Nzamujo. Besides, a quota per province and religious order could have increased the diversity among the selected monasteries. The concept of TEK was sufficient, but we provide suggestions for changing or expanding the term to make future research more all-encompassing.

We have formulated a recommendation on the basis of the 3 pillars. The recommendation per pillar consists of two or three monasteries to draw inspiration from:

- Agroecology: the Poor Clares from Megen and Abbey Lilbosch.
- Connection: the San Damiano monastery and the Abbey of Berne.
- Collaboration: the San Damiano monastery, commune 'de Huijberg' and the Poor Clares from Megen.

For follow-up research we would advise to look at the effect of the 'Brabants kloosterpad' (Brabants monastery trail) that is opened at the time of reading. Also, more specific research could be done for monasteries that have shown interest in collaboration with other monasteries (Megen, San Damiano & Huijberg). Besides, it could be interesting to reach out to monasteries that we could not interview due to time restrictions (Abdij Koningshoeven, Abdij van Egmond and Sint Catharinadal).

Inhoudsopgave

1. Introductie	6
2. Probleemstelling	8
3. Theoretisch kader	9
3.1 Agro-ecologie	9
3.2 Spiritualiteit en agro-ecologie	10
3.3 Traditionele Ecologische Kennis	11
4. Methode	13
4.1 Onderzoeksopzet	13
4.2 Bezoek aan het Dominicanenklooster Zwolle	13
4.2.1 Methode agro-ecologische praktijken DKZ	13
4.2.2 Methode voorwaarden agro-ecologische praktijken	15
4.2.3 Validiteit en betrouwbaarheid locatiebezoek	15
4.3. Interviews met andere kloosters	15
4.4 Operationalisatie	16
4.4.1 Operationalisatie thema 1: agro-ecologie	16
4.4.2 Operationalisatie thema 2: samenwerken	17
4.4.3 Operationalisatie thema 3: verbinding	17
4.5 Analyse interviews	18
5. Resultaten	21
5.1 Resultaten agro-ecologische praktijken DKZ	21
5.2 Resultaten voorwaarden agro-ecologische praktijken	29
5.3 Agro-ecologische praktijken bij verschillende kloosters in Nederland	32
5.3.1 Abdij van Berne, Heeswijk	33
5.3.2 Abdij Maria Refugie/ Museum Krona	38
5.3.3 Stadsklooster San Damiano	41
5.3.4 Klooster Sint-Josephsberg: Zusters Clarissen	44
5.3.5. Abdij Lilbosch	48
5.3.6 Emmausklooster	52
5.3.7 Leefgemeenschap de Huijberg	54
6. Conclusie	57
7. Discussie	59
8. Advies aan Dominicanenklooster Zwolle	62
Bibliografie	64

Appendices	68
Appendix 1: Voorbereiding locatiebezoek	68
Appendix 2: Programma locatiebezoek	72
Appendix 3: Handout Erfgoedzaden	73
Appendix 4. Interview guideline	76
Appendix 5. Uitwerking bezoek DKZ	83
Appendix 6. Verkenning kloosters met agro-ecologische praktijken	95

1. Introductie

In het verleden speelden kloosters een prominente rol in de Nederlandse samenleving. Dit gold voor sociale functies zoals onderwijs, gezondheidszorg en verenigingsleven, maar ook voor landbouw (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, g.d.). Kloosters beheerden en bestuurden grote gebieden op het platteland waar zij financieel mee verbonden waren, en hadden een hoge mate van zelfvoorzienendheid (Wiesman, g.d.). Zij droegen ook bij aan de ontginning van gronden en de ontwikkeling van de landbouw. In de IJsselstreek, waar het Dominicanenklooster in Zwolle ligt, droegen kloosters bij aan een heropleving van de uithofeconomie vanaf de 15e eeuw, wat inhield dat monniken en lekenbroeders zelf op de boerderijen werkten (Reformatorisch Dagblad, 2013). Dit kwam voort uit ideeën ontstaan onder invloed van de Moderne Devotie, een spirituele beweging binnen de Rooms-Katholieke kerk die zijn oorsprong vindt in de IJsselstreek. Hierbij stond vernieuwing van het christelijke gemeenschapsleven centraal, maar ook persoonlijke levensheiliging en praktische levenswijsheid (Titus Brandsma Instituut, g.d.). Dit laat zien dat kloostergemeenschappen in Nederland een historische band hebben met kennis, praktijken en tradities omtrent landbouw en ecologie in hun eigen regio.

Echter, de invloed van kloosters op de samenleving en de belangstelling voor het kloosterleven is vanaf de 20e eeuw achteruit gegaan vanwege het proces van secularisering – de afnemende invloed van religie op de samenleving in Nederland. In 2012 had 46,2% van de Nederlandse bevolking geen kerkelijke gezindte meer, en in 2019 was dit percentage 54,1%, een meerderheid (CBS, 2020). Ook gaat 79,8% van de bevolking zelden of nooit naar een religieuze dienst (CBS, 2020). Deze secularisering zorgt voor een afname in de belangstelling voor het kloosterleven (Van Leersum, 2020). De bewoners van kloosters vergrijzen, en de aanwas is niet groot genoeg om de kloosters te behoeden om op de korte of lange termijn te moeten sluiten (Van Leersum, 2020). Kloostergemeenschappen zijn daarom op zoek naar manieren om hun waarde voor de samenleving opnieuw uit te vinden en te uiten, en daarmee hun bestaansrecht aan te tonen.

Vanaf de jaren '60 lag er vanwege veranderingen in de samenleving, waaronder secularisering, al een focus op vernieuwing en het meegaan met de tijd (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, g.d.). Een belangrijk aspect hierin was het openstellen van kloosters naar de buitenwereld; het ontvangen van (ook niet-religieuze) gasten is voor veel kloosters een belangrijke bron van inkomsten geworden (Van Leersum, 2020). Een andere manier waarop sommige kloosters zich zijn gaan profileren is door bij te dragen aan de vergroening van de samenleving, zowel op ecologisch, sociaal als spiritueel gebied. Daardoor kunnen kloosters terugkeren naar de rol die zij ooit speelden in de landbouw, maar dan met een nieuwe insteek. Ten eerste kunnen kloosters een bijdrage leveren aan de transitie van intensieve landbouw naar een duurzamere landbouw in Nederland, die toekomstbestendig is op ecologisch, economisch en sociaal vlak. Deze transitie is nodig om de kwaliteit van milieu, natuur en voedsel te waarborgen (Brouwer et al., 2003). Verder kan die vergroening van de samenleving bijdragen aan een gevoel van saamhorigheid, het idee dat je verbonden bent met elkaar en de omgeving (De Souza, 2009). Deze saamhorigheid is belangrijk voor het behoud en de ondersteuning van mentale en emotionele stabiliteit (De Souza, 2009), thema's die voor kloostergemeenschappen vaak van waarde zijn. Ten slotte draagt het bij aan de inkleuring van een zinvol bestaan voor mensen woonachtig in het klooster (Nijboer, 2018).

Tijdens het werken op het land, bijvoorbeeld in de kloostertuinen, vindt een interactie plaats tussen mens en natuur wat kan leiden tot een impliciete spirituele ervaring (Nijboer, 2018). Deze worden omschreven als “innerlijke, kleine, dagelijkse en inspiratieve momenten die niet zijn uitgewerkt in een bepaald reflectief systeem” (Nijboer, 2018, p. 20).

Een voorbeeld van een kloostergemeenschap die graag wil bijdragen aan de saamhorigheid van de samenleving door middel van activiteiten die verbonden zijn aan de natuur en spiritualiteit zijn de broeders van het Dominicanenklooster in Zwolle (DKZ). De Dominicanen zijn een Rooms-Katholiek kloosterorde met als taak “het evangelie van Jezus Christus te verkondigen omwille van het geluk van mensen” (Dominicanen Nederland, g.d.). Het Zwolse klooster ziet het specifiek als zijn missie de Dominicaanse traditie te verbinden met de stad en de regio om de samenleving te verdiepen, vernieuwen en vieren (Dominicanenklooster Zwolle, g.d.). Ook voor dit specifieke klooster geldt dat het wordt bedreigd in zijn voortbestaan. Waar er in de jaren 1950 nog 80 broeders woonden, zijn dat er nu nog 5. Bovendien is het moeilijk om financieel het hoofd boven water te houden (Boschman, 2020). Het DKZ heeft als lange termijn doel om hun gedachtegoed in stand te houden en door te geven en wil dit bereiken door verbinding te scheppen met behulp van agro-ecologische praktijken (zie theoretisch kader). In het kader hiervan heeft het DKZ de Dominicaan Godfrey Nzamujo van Zero Waste Farming in Benin uitgenodigd om van hem inspiratie op te doen over hoe het klooster meer betrokken kan raken bij agro-ecologische praktijken. Dit consultancy onderzoek is bedoeld als een startpunt voor het DKZ om zich verder te verdiepen in de agro-ecologische praktijken van kloosters in Nederland als voorbereiding op het bezoek van Godfrey Nzamujo. Tevens dient het als een baseline study voor een langer lopend onderzoeksproject van de Wageningen Universiteit Wetenschapswinkel (contactpersoon Margriet Goris, zie titelpagina), in samenwerking met het DKZ.

2. Probleemstelling

Probleemdefinitie. Het is onduidelijk welke agro-ecologische praktijken binnen kloostergemeenschappen in Nederland aanwezig zijn en welke kunnen worden ingezet om de traditionele ecologische kennis van het Dominicanenklooster in Zwolle te verrijken.

Doel. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in welke agro-ecologische praktijken aanwezig zijn binnen kloostergemeenschappen in Nederland en welke kunnen worden ingezet om de traditionele ecologische kennis van het Dominicanenklooster in Zwolle te verrijken

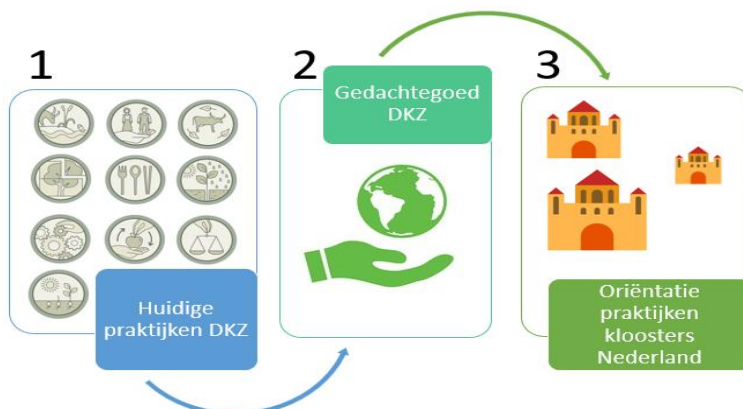
Onze rol. De rol van ons consultancy team is om bij te dragen aan de lange-termijn doelen van het Dominicanenklooster in Zwolle. Het klooster wil haar Traditionele Ecologische Kennis (TEK; zie *theoretisch kader*) verrijken en dit is in de huidige situatie niet haalbaar. Daarom zullen wij voor het klooster onderzoeken welke agro-ecologische praktijken aanwezig zijn in andere kloostergemeenschappen en welke praktijken zouden passen binnen de kaders van de TEK van het Dominicanenklooster in Zwolle.

Ethische implicaties. Het is belangrijk om te blijven focussen op de instandhouding van alle aspecten van de TEK van het Dominicanenklooster. Om het doel op een ethische manier te bereiken moeten wij ons daarom richten op de agro-ecologische praktijken die matchen met de zingeving en spiritualiteit van het Dominicanenklooster Zwolle en verzekeren dat de identiteit van het Dominicanenklooster Zwolle behouden blijft. Om deze reden kijken we in eerste instantie alleen naar agro-ecologische praktijken binnen andere kloostergemeenschappen en niet daarbuiten.

Hoofdvraag. Welke agro-ecologische praktijken, die aanwezig zijn binnen andere kloostergemeenschappen in Nederland, kunnen worden ingezet om de traditionele ecologische kennis van het Dominicanenklooster in Zwolle te verrijken?

Om een onderbouwd antwoord te kunnen geven op deze hoofdvraag, hebben wij onderzoek gedaan naar een drietal deelvragen (Figuur 1):

1. Wat zijn de huidige agro-ecologische praktijken in het Dominicanenklooster Zwolle?
2. Waaraan moeten agro-ecologische praktijken voldoen vanuit het gedachtegoed van het Dominicanenklooster Zwolle?
3. Welke agro-ecologische praktijken worden toegepast door andere kloosters in Nederland?

Figuur 1. Visualisatie deelvragen.

3. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk worden een aantal termen uit de onderzoeksvragen (zie probleemstelling) uitgebreid belicht en wetenschappelijk onderbouwd en verantwoord. Deze termen zullen in het verslag veelvuldig worden gebruikt. Ten eerste wordt het begrip ‘agro-ecologie’ behandeld, evenals het verband tussen agro-ecologie en spiritualiteit. Vervolgens wordt het begrip ‘traditionele ecologische kennis’ uitgewerkt, waarmee dit onderzoek in een academische context wordt geplaatst. In het volgende hoofdstuk, de methodologie, wordt ingegaan op hoe deze termen praktisch gebruikt zijn in het onderzoek.

3.1 Agro-ecologie

De term *agro-ecologie* werd in de wetenschap voor het eerst gebruikt in de jaren ‘30 van de 20e eeuw. In de laatste jaren van de 20e eeuw en het begin van de 21e eeuw wordt het een steeds algemener gebruikte term (Wezel et al., 2009). De definitie van *agro-ecologie* heeft sinds het ontstaan een flinke verandering doorlopen. De eerste definitie ging over ‘het gebruik van ecologie in de landbouw’ en was toen alleen nog een wetenschappelijke discipline met een focus op de schaal van boerenbedrijven (Wezel et al., 2009). Aan het eind van de 21e eeuw werd de wetenschappelijke definitie van *agro-ecologie* uitgebreid en werd de schaal vergroot naar het gehele voedselsysteem. Deze definitie is “de geïntegreerde studie van de ecologie van hele voedselsystemen, dit heeft een ecologische, economische en sociale dimensie.” (Francis et al., 2003, p. 100). In de jaren ‘80 en ‘90 werd *agro-ecologie* hiernaast ook de term voor een beweging met bijbehorende praktische toepassingen (Wezel et al., 2009). In dit onderzoek bouwen wij op de definitie van *agro-ecologie* afkomstig van de ‘Food and Agricultural Organisation’ (FAO, 2018), omdat deze zich focust op de ecologische en sociale kant van de *agro-ecologie*:

“Agro-ecologie is een geïntegreerde benadering die zowel ecologisch als sociale concepten en principes toepast in het ontwerp en beheer van voedsel en landbouwsystemen. Het zoekt naar een optimale interactie tussen planten, dieren, mensen en de omgeving, rekening houdend met de sociale aspecten die moeten worden gewaarborgd voor een duurzaam en eerlijk voedselsysteem.” (FAO, 2018, p. 1).

Tegelijkertijd met het ontstaan van agro-ecologie als een *beweging*, ontstond het beeld van agro-ecologie als een *praktijk*. Hierin ligt de focus op het creëren van een milieuvriendelijke of duurzame landbouw door middel van praktijken die zich meer richten op het milieu en ecologie (Wezel et al., 2009). Als een tegenhanger van moderne, geïndustrialiseerde landbouw ondersteunen agro-ecologische praktijken traditionele landbouw (Wezel et al., 2009). Hierin gaat het voornamelijk om de vruchtbaarheid van de bodem, recycling van organisch materiaal, biologische plaagbestrijding en technieken voor het minimaliseren van externe hulpbronnen, zoals kunstmest (Wezel et al., 2009). Agro-ecologische praktijken ondersteunen niet alleen traditionele landbouw, maar bouwen er ook op voort, en versterken en innoveren deze in een wisselwerking (Van den Berg et al. 2018). Het begrip *agro-ecologische praktijken* is nog niet eenduidig gedefinieerd en kan globaal worden gezien als een praktijk die geen ecologische schade aanricht (Wezel et al., 2009). In dit onderzoek gebruiken wij een definitie van *agro-*

ecologische praktijken die is gebaseerd op de definitie van CIDSE (2018). De door ons gehanteerde definitie van *agro-ecologische praktijken* is:

‘Agro-ecologische praktijken zijn praktijken die de veerkracht en duurzaamheid van voedsel- en landbouwsystemen verbeteren en tegelijkertijd sociale integriteit handhaven. Het focust op de praktische toepassing van agro-ecologie, die nieuwe manieren zoekt om landbouw, productie, distributie en consumptie van voedsel te organiseren, evenals de wisselwerking van voedsel -en landbouwsystemen met de samenleving en de natuur.’

Een complex concept als ‘agro-ecologie’ heeft meerdere dimensies. CIDSE (2018), een overkoepelende organisatie voor katholieke ontwikkelingsbureaus in Europa en Noord-Amerika, heeft agro-ecologie onderverdeeld in 4 dimensies: (1) Ecologie; (2) sociaal en cultureel; (3) economisch en (4) politiek. Om het gebruik van agro-ecologische praktijken kracht bij te zetten heeft de FAO een analytisch kader opgesteld. Het bestaat uit 10 verschillende elementen (FAO, 2018) die focussen op zowel ecologische als sociale criteria, namelijk: (1) diversiteit; (2) wisselwerking tussen organismen; (3) efficiëntie; (4) recycling; (5) veerkracht; (6) sociale waarden (zoals gelijkheid, gerechtigheid, etc.); (7) culturele voedsel tradities; (8) verantwoordelijk bestuur; (9) circulaire en solidaire economie en (10) samenwerking en delen van kennis.

3.2 Spiritualiteit en agro-ecologie

Om een verbinding te maken tussen agro-ecologische praktijken en kloosters is het belangrijk om de link tussen spiritualiteit en agro-ecologische praktijken aan te duiden. Spiritualiteit gaat in deze context voornamelijk over de manier waarop mensen zoeken naar betekenis en verbondenheid. We gebruiken de definitie van Puchalski et al. (2009):

“Spiritualiteit is het aspect van de mensheid dat verwijst naar de manier waarop individuen zoeken naar betekenis en doel en de manier waarop ze hun verbondenheid met het moment, met henzelf, met anderen, met de natuur en met het heilige ervaren” (Puchalski et al., 2009, p. 887).

Freyer et al. (2018) onderzochten de link tussen ecologische praktijken en spiritualiteit in benedictijnse kloosters. Zij concludeerden dat deze kloosters bijna nooit een systematische focus hebben op duurzaamheid. Vaak zijn de duurzame praktijken namelijk geïnitieerd door individuen, monniken of seculiere medewerkers. Ook ontdekten ze dat deze kloosters bijna nooit ecologische praktijken linken met hun spirituele en ethische gedachtegoed. Freyer et al. (2018) vonden dat jongere monniken meer focus legden dan oudere monniken op een duurzame leefwijze en een sterkere link maakten tussen het spirituele en het praktische in ecologische context. Deze resultaten nemen echter geen andere kloosterordes dan de benedictijnen mee, terwijl er een grote diversiteit aan ordes bestaat met verschillen in gedachtegoed.

Daarnaast beschrijft Nijboer (2018) ook een link tussen impliciete spiritualiteit en (agro-ecologische) landbouw, zoals in de introductie reeds is vastgesteld. Zij vond drie verschillende dimensies van impliciete spiritualiteit bij boeren; (1) horizontale verbondenheid, (2) verticale verbondenheid en (3) dynamische verbondenheid. Allen zijn vormen van zelftranscendentie. Horizontale verbondenheid gaat over de 'interactie met de ander, met de natuur, de dieren, de planten/gewassen en met de aarde en de kosmos'. De verticale verbondenheid gaat over verbeelding en het stijgt uit boven de concrete wereld die wij kennen, het gaat over verbinding met een hogere wereld. Dynamische verbondenheid gaat over continuïteit en het nastreven van vitaliteit. Het heeft een dynamisch aspect in zich doordat het gaat over iets in beweging zetten wat van grote of heilige waarde is. Nijboer (2018) geeft in de aanbevelingen een definitie van impliciete spiritualiteit die ook toepasbaar is in andere sectoren. Een aantal van haar respondenten gaven ook aan dat impliciete spiritualiteit niet alleen iets is voor boeren maar eigenlijk voor iedereen.

De (impliciete) spiritualiteit van landbouw, en agro-ecologische praktijken in het bijzonder, is iets wat bij kloostergemeenschappen terugkomt in de vorm van groen gedachtegoed. De door ons gehanteerde definitie van groen gedachtegoed betreft 'het geheel aan denkbeelden en ideeën omtrent natuur en landbouw.' Dit is een nieuwe term, maar is op het moment in veel parochies een aandachtspunt in het licht van de huidige klimaatverandering (Hense et al., 2019). Ook is groen gedachtegoed verbonden met bijvoorbeeld de franciscaanse traditie en is dus al veel langer een belangrijk onderwerp (Pansters, 2020).

3.3 Traditionele Ecologische Kennis

Met de afname van de betrokkenheid bij kloosters, zoals beschreven in de introductie, dreigen de traditionele praktijken met betrekking tot de (ecologische) landbouw en het groene gedachtegoed van kloosterbewoners verloren te gaan. Deze zaken kunnen samen geschaard worden onder de term Traditionele Ecologische Kennis (TEK). Agro-ecologische praktijken alleen zijn niet genoeg als ook het traditionele groene gedachtegoed van kloostergemeenschappen meegenomen wordt in het onderzoek. Om dit onderzoek in een breder academisch debat te positioneren, nemen wij het wetenschappelijke concept TEK als kader om de agro-ecologische praktijken van kloosters in te plaatsen. TEK wordt omschreven als alle diepgewortelde milieukennis, praktijken in de natuurlijke omgeving, en de bijbehorende (sociale) relaties en wereldbeelden van lokale gemeenschappen (Tang & Gavin, 2016). Deze term is voortgekomen uit een verlangen om kennissystemen vast te leggen die buiten de Westerse wetenschap staan, en welke vaak tot uiting komen in de culturele praktijken van gemeenschappen (Berkes, 2000). Deze kennissystemen staan vaak onder druk, of dreigen verloren te gaan omdat ze niet worden doorgegeven (Tang & Gavin, 2016). Een belangrijk aspect van TEK is dat het iets is wat geleefd wordt, en niet enkel bestaat uit het bestuderen en onthouden van feiten (McGregor, 2005). Een bepaalde TEK is dus intrinsiek verbonden met de bijbehorende gemeenschap, waardoor men moet oppassen om het uit zijn context te halen, zoals regelmatig gebeurt in de wetenschappelijke literatuur (McGregor, 2005). Tegelijkertijd kan TEK wel degelijk bijdragen aan wetenschappelijke en algemene kennis. Hoewel TEK 'traditioneel' is en dus gebaseerd op historisch opgebouwde kennis, ontwikkelt het zich ook constant en kan het zich aanpassen aan de moderne tijdsgeest (Eyssartier et al., 2011; Berkes, 2000).

Hoewel TEK in de literatuur vaak betrokken wordt op inheemse volkeren, is dit geen vereiste (Huntington, 2000). TEK wordt dan ook steeds vaker toegepast bij gemeenschappen die niet meer dagelijks in contact staan met het land (Ianni et al., 2015). Ook in een Europese context, kan TEK als begrip worden toegepast, zoals gedaan is bij berggemeenschappen in de Alpen (Ianni et al., 2015; Tattoni et al., 2017). Hier is TEK van belang bij het proces van herbebossing in de Alpen. In Spanje wordt TEK waargenomen bij huistuinen, die door de auteurs worden aangeduid als plekken met een sociaal-ecologisch geheugen, en waar een wisselwerking tussen TEK en moderne landbouwkennis werd waargenomen (Reyes-García et al., 2014). Tuinen zijn bij uitstek tastbare plekken waar traditionele culturele processen met betrekking tot ecologie plaatsvinden (Eyssartier et al., 2011). TEK in Europa wordt over het algemeen toegepast op afgelegen regio's in de periferie van Europese landen. Om een beter beeld te krijgen van TEK binnen Europa, moet het begrip kunnen worden heroverwogen of verbreed in de Europese context, want TEK-onderzoek kan positieve socio-ecologische effecten hebben op lokale gemeenschappen (Hernández-Morcillo et al., 2014). Wij willen het begrip daarom toepassen op kloostergemeenschappen in Nederland, omdat zij van oudsher een sterke band hebben met traditionele praktijken, kennis en groen gedachtegoed. Zeker ook in relatie tot hun eigen regio, zoals in de introductie uiteen is gezet. Wij dragen daarmee bij aan het academische debat rondom TEK door een nieuwe toepassing te geven aan het begrip, namelijk traditionele geloofsgemeenschappen binnen Europa.

4. Methode

De methodes die worden gebruikt verschillen per deelvraag. In dit hoofdstuk wordt eerst de onderzoeksopzet uitgelegd en vervolgens worden de methodes per deelvraag beschreven.

4.1 Onderzoeksopzet

De opzet van deze studie is kwalitatief. Dit wordt gebruikt om een fenomeen volledig te begrijpen en nieuwe kennis te ontwikkelen (McClean et al., 2007; Kumar 2019). Deze opzet leidt tot een dieper inzicht in het gedrag van respondenten (Cook & Reichardt, 1979) en staat in contrast met een kwantitatieve benadering die zich focust op een verklaring van een klein aspect aan de hand van veel observaties (Kumar, 2019).

Binnen de kwalitatieve opzet maken wij gebruik van een case study design. In een case study probeert de onderzoeker een volledig begrip van een fenomeen te krijgen door een diep inzicht te ontwikkelen van veel aspecten van een (of meerdere) cases (De Vaus, 2001). Een fenomeen is de complexiteit aan activiteiten die zich afspelen in de case. Een case is de situatie/onderwerp wat gebonden is in tijd en plaats. Onze case is het Dominicanenklooster in Zwolle en het fenomeen waarin we geïnteresseerd zijn, is het gebruik van agro-ecologische praktijken en het bijbehorende groene gedachtegoed. Een case study design is een holistische aanpak waarin wordt gefocust op het begrijpen en interpreteren van een volledige case. We hebben allereerst gekeken naar het klooster van onze opdrachtgever, het DKZ (zie volgende sectie). Daarna hebben we andere kloosters uitgezocht die als inspiratiebron kunnen dienen voor het DKZ. Dit staat beschreven in de sectie *interviews*.

4.2 Bezoek aan het Dominicanenklooster Zwolle

4.2.1 Methode agro-ecologische praktijken DKZ

Om de deelvraag “Wat zijn de huidige agro-ecologische praktijken in het Dominicanenklooster Zwolle?” te beantwoorden, hebben we gebruik gemaakt van een veldonderzoek in de vorm van een locatiebezoek.

Een locatiebezoek wordt omschreven als het betrekken van een persoon of team dat naar een plek (organisatie, project, gemeenschap etcetera) gaat om te observeren wat er gebeurt, hoofdpersonen te interviewen, relevante documenten in te zien en een rapport te schrijven gebaseerd op deze ervaring (Patton, 2015). Voor dit specifieke onderzoek is voor een locatiebezoek gekozen om een goed beeld te kunnen krijgen van het DKZ en de agro-ecologische praktijken die reeds aanwezig zijn. Ook is het observatie-element belangrijk, aangezien het de mogelijkheid geeft om te onderzoeken of er verschillen zijn tussen wat er wordt gezegd en wat er wordt gedaan, evenals wat er praktisch mogelijk is binnen het klooster. De methodiek die is gebruikt voor het bezoek en de analyse is een combinatie van etnografisch onderzoek (Bernard, 2018) en Rapid Rural Appraisal (Townsend, 1996).

Er zijn twee teamleden naar Zwolle gereisd om daar het veldonderzoek uit te voeren. Zij zijn tussen 10.00 en 17.00 aanwezig geweest op verschillende locaties welke waren voorgesteld door het DKZ, onze opdrachtgever. De bezochte locaties waren het landgoed de Warmoezerij,

de Kas van Kaat en het Dominicanenklooster met zijn binnen- en buitentuin. Er is dus niet enkel het klooster zelf bezocht, maar ook Op de eerste twee locaties werden de teamleden begeleid door Leo Oosterloo die vooral praktische bezigheden uitvoert in en rond het landgoed de Warmoezerij. Broeder Jan Laan is de prior van het klooster en heeft een rondleiding gegeven in, en informatie verschaft over, het klooster en haar tuinen. Een prior vervangt de abt bij afwezigheid en is verantwoordelijk voor het beheer van het klooster. Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, was het bezoek voorbereid aan de hand van de FAO-principes (FAO, 2018) en een deskresearch. Voor elk van de tien FAO-principes werden een aantal subdomeinen en vragen opgesteld. Hoe dit is gedaan, is uitgebreider beschreven in de sectie *operationalisatie agro-ecologie*. Voor dit locatiebezoek zijn deze FAO vragen specifiek afgesteld op het DKZ. Dit hebben we gedaan om de vragen specifiek te richten op de praktijken en kennis die reeds waren gevonden middels de deskresearch. Op deze manier werd geprobeerd om via het locatiebezoek informatie te verkrijgen die niet via andere (online) bronnen gevonden kon worden. Nadat de vragen specifiek waren gemaakt voor het DKZ zijn deze besproken met de andere teamleden om onduidelijkheden te identificeren en te corrigeren. De volledige vragenlijst is te vinden in Appendix 1.

Om te waarborgen dat de nodige observaties gedaan konden worden en de beschreven vragen konden worden gesteld, was er van tevoren een dagplanning opgesteld. Deze planning is vastgesteld in overleg met de benoemde betrokken hoofdpersonen van dit onderzoek: Leo Oosterloo en Jan Laan, zoals beschreven in Appendix 2. Op deze manier konden de verwachtingen van het bezoek op elkaar worden afgestemd.

Tijdens het bezoek is er op verschillende manieren data verzameld. Ten eerste is dit gebeurd middels observatie en door het stellen van vragen. De belangrijkste informatie is tijdens het bezoek door beide groepsleden opgeschreven in de vorm van 'scratch notes'. Dit zijn korte steekwoorden en zinnen gerelateerd aan de onderwerpen die aan bod kwamen, om zo de informatie te onthouden. Hierdoor nam het noteren van data niet te veel tijd in beslag tijdens het bezoek. Ook zijn er foto's gemaakt om zo een beeld van het DKZ te vormen voor de groepsleden die niet aanwezig waren bij het bezoek. Dit diende ook als databron voor observatie (Bernard, 2018). Als laatste zijn er verschillende handouts verkregen en bestudeerd (Appendix 3). Op de helft van het bezoek is ongeveer een half uur de tijd genomen om te reflecteren op welke data er tot dan toe was verzameld en wat nog miste. Hierna is ook bevestiging gevraagd over de bevindingen tot dan toe, wat in feite al bij droeg aan de analyse (Townesley, 1996).

Na het bezoek is er door de teamleden een korte pauze genomen om de ervaring te laten bezinken. Hierna zijn analytische notities geschreven, waarin de scratch notes en andere databronnen werden uitgewerkt en geïnterpreteerd. Bij beide notities zijn ook methodologische notities opgeschreven, wat indicaties geeft over wat de dataverzameling heeft kunnen schaden (bijvoorbeeld of er onvoldoende is doorgevraagd op bepaalde onderwerpen). Met de notities zijn de vragen die vooraf waren opgesteld beantwoord. Nadat er een duidelijk beeld was verkregen over de agro-ecologische praktijken binnen het klooster zijn er verschillende dingen geïdentificeerd waaraan de huidige agro-ecologische praktijken in Zwolle voldoen. Aangezien er geen transcript is van de gesprekken vindt er in dit geval geen codering plaats, maar enkel het analyseren en interpreteren van de vergaarde data aan de hand van de FAO-principes.

4.2.2 Methode voorwaarden agro-ecologische praktijken

De deelvraag ‘Waarom moeten agro-ecologische praktijken voldoen vanuit het gedachtegoed van het Dominicanenklooster Zwolle?’ is eveneens beantwoord met de data die zijn verzameld tijdens het locatiebezoek. De manier van hoe deze data is verkregen is gelijk aan de methode zoals beschreven bij de besproken eerste deelvraag. De analyse is echter op een andere manier uitgevoerd en er heeft in dit geval ook nog deskresearch na het locatiebezoek plaatsgevonden. De deskresearch had als doel om dieper in te gaan in het gedachtegoed van de Dominicanen, zoals verkregen tijdens het locatiebezoek. Zo is er bijvoorbeeld meer informatie ingewonnen over het boek Leviticus en het werk van Louis-Joseph Lebreton. Het eerste boek speelt een grote rol in de katholieke religie in het algemeen, terwijl de laatstgenoemde specifiek op het Dominicaanse gedachtegoed van toepassing is.

In het voorbereiden van het locatiebezoek zijn verschillende vragen uitgewerkt op basis van drie pijlers van TEK: ruimtelijk, taxonomisch en het sociaal referentiekader (Inglis, 1993). Om een goed beeld te krijgen van alle pijlers binnen het DKZ zijn de vragen die waren opgesteld uitgewerkt en gegroepeerd op basis van de drie pijlers. Om de ruimtelijke pijler te kunnen onderzoeken is er gekeken naar hoe het grondgebied wordt gebruikt en waarom op deze manier. Een voorbeeldvraag om de ruimtelijke pijler te meten is: ‘Wat zijn limitaties en mogelijkheden voor grondgebruik binnen het gedachtegoed?’ Om de taxonomische pijler te kunnen onderzoeken is er gekeken naar hoe er wordt gesproken over agro-ecologische praktijken en ideeën. Hieruit kon het belang van de verschillende aspecten worden opgemaakt, zoals de focus op het aangaan van relaties met anderen. Om het sociale referentiekader te kunnen onderzoeken is er gekeken naar de positie van de mens ten opzichte van de natuur. Een voorbeeldvraag is ‘Voor wie moet de natuur dienen?’. De uitgewerkte vragenlijst kan worden teruggevonden in Appendix 1.

4.2.3 Validiteit en betrouwbaarheid locatiebezoek

Bij beide onderzoeksvragen is gebruikt gemaakt van triangulatie, wat betekent dat er opeenvolgend meerdere onderzoeksmethoden zijn gebruikt. Dit verhoogt de interne validiteit van het onderzoek. Door de analyse te baseren op concepten die reeds zijn gebruikt in ander onderzoek (FAO-principes, TEK pijlers) is eveneens een verhoogde (constructieve) validiteit verzekerd. Tevens verhoogt dit de betrouwbaarheid van het onderzoek. De externe validiteit limiteert zich tot het DKZ. Dit was ook beoogd voor deze eerste twee vragen aangezien het zich puur richt op de situatie bij het DKZ zelf en niet op kloosters die hier buiten staan.

4.3. Interviews met andere kloosters

Onze derde deelvraag is ‘Welke agro-ecologische praktijken worden toegepast door andere kloosters in Nederland?’. Via informatie op websites van/over kloosters hebben we geïnventariseerd welke groene activiteiten door het klooster worden uitgevoerd of ondersteund en hebben we ook gekeken naar voedsel gerelateerde praktijken zoals landbouw, maken van producten, moestuin, omgang met voedsel en dergelijke. We hebben een lijst opgesteld van kloosters met de meest interessante groene activiteiten, die op het eerste gezicht overeenkomstig zijn met de wens van het DKZ dat de activiteiten agro-ecologisch zijn.

Deze lijst bestaat uit 11 kloosters of sterk gerelateerde instanties (zoals een stichting die de kloostertuin beheert). Uit deze lijst hebben wij tien kloosters gekozen om te benaderen voor een interview door middel van een doelgerichte selectie. We hebben de kloosters gekozen die samen een divers palet aan groene activiteiten uitvoeren. 7 kloosters hebben meegewerkt aan een interview, dat geeft een participatie rate van 70%.

Met een afgevaardigde van elk van deze kloosters hebben wij een semi-gestructureerd interview gehouden. Deze interviews zijn gedaan via Zoom, een online platform voor videobellen. Één interview is face-to-face uitgevoerd aangezien de persoon wegens medische redenen niet via ZOOM kon videobellen. Van de 7 interviews, zijn er 7 opgenomen en hebben we notities gemaakt. We voerden de interviews altijd in tweetallen uit, wat de validiteit van ons onderzoek verhoogt (Natow, 2020). Daarna zijn de interviews woordelijk getranscribeerd. Dit hebben we zo verdeeld dat een onderzoeker die niet bij het interview aanwezig was dit heeft getranscribeerd om een gevoel te krijgen voor het geheel (Burnard, 1991).

De interviewvragen zijn gecreëerd rond 3 thema's: (1) Agro-ecologie; (2) samenwerking; en (3) verbinding. Thema 1 is gebaseerd op de 10 agro-ecologische principes van agro-ecologische praktijken van de FAO (2018) (zie Appendix 4 voor de interview guide). Niet alleen hebben we huidige praktijken in kaart gebracht, maar ook hebben we gevraagd naar praktijken die reeds hebben plaatsgevonden, en wat hiervan is geleerd. Thema 2 en 3 zijn voortgekomen uit het bezoek aan het DKZ (zie resultaten) en worden toegevoegd in het onderzoek naar andere kloosters, omdat het DKZ dit als belangrijke thema's ziet. We zullen de drie thema's nader toelichten in de operationalisatie.

4.4 Operationalisatie

4.4.1 Operationalisatie thema 1: agro-ecologie

Onze onderzoeksvraag bevat een complex concept, namelijk 'agro-ecologie'. Om deze te kunnen meten is het noodzakelijk dat we het concept op een bepaalde manier uitsplitsen in onderwerpen die te onderzoeken zijn; dit wordt operationalisatie genoemd (Kumar, 2018). De in 2018 door het CIDSE opgestelde dimensies: (1) ecologie, (2) sociaal en cultureel, (3) economisch en (4) politiek kunnen worden onderverdeeld in elementen, zoals ook eerder benoemd in het theoretisch kader.

De FAO (2018), beschrijft 10 elementen van agro-ecologie. In tabel 1 laten we de zien hoe deze elementen zijn verdeeld over de dimensies. De elementen zijn: (1) diversiteit; (2) wisselwerking tussen organismen; (3) efficiëntie; (4) recycling; (5) veerkracht; (6) sociale waarden (zoals gelijkheid, gerechtigheid, etc.); (7) culturele voedsel tradities; (8) verantwoordelijk bestuur; (9) circulaire en solidaire economie en (10) samenwerking en delen van kennis.

Tabel 1. De 10 elementen behorend bij agro-ecologie beschreven door de FAO (2018), verdeeld over de dimensies ecologie, sociaal en cultureel, economisch en politiek.

Ecologie	Sociaal en cultureel	Economisch	Politiek
Diversiteit (1)	Sociale waarden (6)	Circulaire en solidaire economie (9)	Verantwoordelijk bestuur (10)
Wisselwerking tussen organismen (synergie) (2)	Culturele voedsel tradities (7)		
Efficiëntie (3)	Samenwerking en delen van kennis (8)		
Recycling (4)			
Veerkracht (5)			

Deze elementen vormen de hoofdonderwerpen voor onze vragen voor de interviews. Per onderwerp formuleren wij een of meerdere hoofdvragen en een lijst met trefwoorden. Deze trefwoorden zijn gebaseerd op FAO (2018), Barrios et al. (2020), CIDSE (2018) en Andrieu & Kebede (2020). Trefwoorden zijn belangrijk om naar door te vragen als het eerste antwoord niet genoeg informatie bevat (Kumar, 2018), zij vormen namelijk gezamenlijk een indicatie voor het overkoepelende onderwerp (zie Appendix 4 voor de interview guideline).

4.4.2 Operationalisatie thema 2: samenwerken

Samenwerken definiëren wij als: 'Gezamenlijk nadenken en actie ondernemen omtrent een project of proces waarbij meerdere stakeholders betrokken zijn'. Voor de operationalisatie van het thema samenwerken (met andere geloofsgemeenschappen) gebruiken we de studie van Hierden (2010). Zij vond 3 aspecten die te maken hadden met samenwerken tussen kerken; (1) eigenheid; (2) verantwoordelijkheid; en (3) verandering. Eigenheid heeft veel te maken met identiteit bewaren, dit kan vaak een drempel zijn voor samenwerking. Verantwoordelijkheid gaat over de vraag wie welke verantwoordelijkheden heeft in de samenwerking, zowel binnen een kerk als tussen de samenwerkende kerken. Verandering gaat over de houding en het proces van samenwerking en hangt samen met een gedeeld probleem- en oplossingsbesef.

4.4.3 Operationalisatie thema 3: verbinding

Verbinding is een breed concept. Volgens Golberg (1998) insinueert het een connectie tussen twee of meer dingen, waarin een relatie wordt gevormd. Het is iets wat niet persé permanent is en het kan zowel fysiek als mentaal zijn (Golberg, 1998). Interessant is dat Golberg verbinding koppelt aan spiritualiteit, en net als Nijboer (2018), gebruik maak van de verschillende spirituele dimensies (horizontaal, verticaal en dynamisch). Golberg benoemt een fysiek en een mentaal aspect van verbinding, die elk zijn opgebouwd uit een aantal dimensies. Fysiek heeft in de context van dit onderzoek bijvoorbeeld te maken met: financiële ondersteuning, workshops, helpen bij groene activiteiten en dergelijke onderwerpen. De mentale dimensie heeft in de context van dit onderzoek bijvoorbeeld te maken met: kennisoverdracht, visionaire ondersteuning, spirituele/religieuze ondersteuning, liefde, empathie en dergelijke onderwerpen.

4.5 Analyse interviews

Er is weinig kennis in de literatuur over het gebruik van agro-ecologie in praktijken van kloosters, we hebben namelijk geen enkel artikel gevonden die specifiek praktijken van kloosters analyseert aan de hand van agro-ecologie. Ook hebben we dus geen literatuur gevonden over hoe deze kunnen worden ingezet ten behoeve van samenwerking tussen gemeenschappen en verbinding met de bevolking. Er is wel een analytisch model voor de implementatie van agro-ecologie (FAO, 2018) en we hebben zelf een analytisch model gecreëerd voor de aspecten 'samenwerken' en 'verbinden' gebaseerd op literatuur. Dit onderzoek dient als een eerste baseline studie van wat er zoal aan agro-ecologische praktijken wordt gedaan en hoe deze praktijken vorm krijgen, samenwerking creëren en verbinding leggen met de bevolking in kloostergemeenschappen in Nederland. Aangezien er dus al een analytisch model voor agro-ecologische praktijken aanwezig is, en we de deze voor de andere aspecten zelf hebben gecreëerd, hebben wij tijdens onze analyse gebruik gemaakt van een gestuurde content analysis (Hsieh & Shannon, 2005).

Gestuurde content analysis betekent dat we de data analyse zijn begonnen met een vooraf opgestelde lijst van elementen die de fenomenen 'agro-ecologische praktijken', 'samenwerken' en 'verbinden' omschrijven. We hebben hiervoor het analytisch framework van de FAO (2018) gebruikt (zie Tabel 1), de studie van Hierden (2010) en de studie van Golberg (1998). De agro-ecologische elementen zijn zo breed dat het nodig was om ze op te splitsen in kleinere onderwerpen, dit zijn de trefwoorden die we hebben gebruikt per element (zie Tabel 2). Deze trefwoorden zijn gebaseerd op de in de operationalisatie gebruikte literatuur. Omdat het begrip agro-ecologie heel breed is, hebben we gekozen voor een onbeperkte matrix (Elo & Kyngäs, 2008). Hierbij gaan we er vanuit dat we mogelijk nieuwe trefwoorden in onze analyse zullen toevoegen aan de hand van onze data.

Tabel 2. De concepten 'agro-ecologische praktijken', 'samenwerken', en 'verbinden' uitgesplitst naar hun verschillende projecten (2018).

Concepten	#	Aspecten	Onderwerpen/trefwoorden
Agro-ecologische praktijken	1	<u>Diversiteit</u>	Soortenrijkdom, biodiversiteit, genetische diversiteit, variatie, structuurvariatie, lokale soorten, combinatieteelt, oogst, waterretentie, betrekken van dieren, functies
	2	<u>Wisselwerking tussen organisme</u>	Interacties, veerkracht/elasticiteit, functies, integratie, aanvullend, trade-offs
	3	<u>Efficiëntie</u>	Recycling, pesticiden, zaden, bemesting, vermindering, water, zaden, werkkraft
	4	<u>recycling</u>	Kringloop, nutriënten stroming, bijproducten, afval, productiekosten, decompositie
	5	<u>veerkracht</u>	Snel herstellen (na extreem weer of ziekte), functionele diversiteit, balans, zelfregulerend, biologische complexiteit, economische zekerheid door meer gewassen, (traditionele) kennis over risico's, stabiliteit
	6	<u>sociale waarden</u>	Waardig, inclusief, rechtvaardig, onafhankelijkheid, gender, eigen gebruik, verkoop
	7	<u>Samenwerken en delen van kennis</u>	Omgeving, traditionele kennis, overdragen, doorgeven, praktische kennis, praktijk, participatie, innovatie, samenwerking (bijvoorbeeld boeren en onderzoekers. Maar ook tussen boeren)
	8	<u>Culturele en voedsel tradities</u>	Traditioneel voedsel, modern voedsel, culturele identiteit, traditionele voedselkennis, verbondenheid met omgeving, seizoensgebonden, traditie, lokale soorten, lokale technieken, extensieve technieken
	9	<u>circulaire en solidaire economie</u>	Lokale markt, lokale afzet, verbinden producent en consument, voedselverspilling, ondersteunende rol van de overheid, lokale vraag
	10	<u>Verantwoordelijk bestuur</u>	Transitie, effectieve overheid, verantwoordelijke overheid, transparantie, verantwoordelijke en inclusieve regelgeving/mechanismen
Samenwerken	1.	<u>Eigenheid</u>	Identiteit, cultuur, originaliteit
	2.	<u>Verantwoordelijkheid</u>	Verantwoordelijkheden binnen gemeenschap, verantwoordelijkheden buiten gemeenschap, plichten
	3.	<u>Verandering</u>	Houding en samenwerken, proces en samenwerken, probleembesef, oplossingsbesef
Verbinding	1.	<u>Fysiek</u>	financiële ondersteuning, workshops, helpen bij groene activiteiten
	2.	<u>Mentaal</u>	kennisoverdracht, visionaire ondersteuning, spirituele/religieuze ondersteuning, liefde, empathie

Hetgeen we gaan analyseren, de 'unit of analysis' (Elo & Kyngäs, 2008), zijn de transcripts van de interviews met kloostergemeenschappen in Nederland. Hierna hebben 3 onderzoekers van onze groep elk stukje tekst gemarkeerd die een of meer van de onderwerpen aanraakte en hebben we deze gecodeerd met de naam van een onderwerp. Allereerst hebben we de transcripts verdeeld en heeft 1 onderzoeker de codering uitgevoerd. Daarna heeft een andere onderzoeker het transcript nogmaals doorgelopen en de codering aangepast of aangevuld waar dat nodig was. Dit is een vorm van triangulatie van onderzoekers en verhoogt de validiteit van ons onderzoek (Natow, 2020).

Gestuurde content analysis houdt dus in dat we een veelheid aan woorden hebben geclusterd in de bovengenoemde onderwerpen (Elo & Kyngäs, 2008). Deze onderwerpen verwijzen op hun beurt terug naar de overkoepelende elementen en thema's. Op deze manier hebben we kunnen bepalen welke agro-ecologische praktijken worden uitgevoerd door kloostergemeenschappen in Nederland en op welke manier zij hier invulling aan hebben gegeven in hun samenwerking met andere geloofsgemeenschappen en hun verbinding met de bevolking. De resultaten van de analyse worden hieronder besproken.

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten voor de drie deelvragen weergegeven. Na de eerste twee deelvragen is er een praktische vertaling toegevoegd

5.1 Resultaten agro-ecologische praktijken DKZ

Om de eerste deelvraag ‘Wat zijn de huidige agro-ecologische praktijken in het Dominicanenklooster Zwolle?’ te beantwoorden, is de informatie gebruikt die verkregen is tijdens het locatiebezoek aan de binnen- en buitentuin van het Dominicanenklooster Zwolle, de Warmoezerij en de Kas van Kaat (Appendix 5). Deze locaties zijn verschillend van elkaar wat betreft de agro-ecologische praktijken. Tijdens het bezoek aan het DKZ werd het duidelijk dat het DKZ graag zou samenwerken met de Warmoezerij en zijn zij op zoek naar praktijken om dit te kunnen realiseren. De Warmoezerij is verbonden aan de Kas van KAAT en daarom is het locatiebezoek aan het DKZ uitgebreid met een bezoek aan deze initiatieven. In de secties hieronder zullen de agro-ecologische praktijken op de benoemde drie locaties verder worden toegelicht aan de hand van de FAO-principes.

Kloostertuinen

Bij het klooster zitten twee kloostertuinen: een binnen- en buitentuin (Figuur 2 en 3). In en rond het klooster en haar tuinen is gesproken met Jan Laan . Hij is een van de vijf broeders die in het klooster woont en als prior maakt hij deel uit van het bestuur van het klooster. De kleine binnentuin fungeert als een plek voor rust, en de buitentuin als een plek voor samenkomst (Figuur 2). Gezien de functie, is de buitentuin een meer geschikte plek voor agro-ecologische praktijken dan de binnentuin. De tuinen worden onderhouden door een vrijwilligersgroep uit de wijk en een aantal broeders. Jan vertelt zelf niet betrokken te zijn bij het tuinonderhoud en er zelf ook niet veel van af te weten. Wel vertelt Jan dat er in de buitentuin van het klooster wel eens groene praktijken plaatsvinden. Een voorbeeld van een dergelijke praktijk is het kinder moestuintjes initiatief.

Figuur 2. Binnentuin klooster (eigen foto).

Het kindermoestuintjes initiatief bestaat uit een tiental kindermoestuintjes welke zich in een strook langs de kloostermuur bevinden en een gezamenlijk oppervlak hebben van honderd vierkante meter. De tuintjes worden onderhouden door kinderen uit de omgeving van het klooster. Hoe de kindermoestuintjes worden onderhouden of bewerkt, was niet bekend bij Jan. Na verder deskresearch gedaan te hebben, bleek dat de moestuintjes op biologische wijze worden bewerkt. Volgens het artikel op de Stentor (2018) wordt er geen gebruik gemaakt van bestrijdingsmiddelen of pesticiden. Dit past bij *FAO-principe 3* (efficiëntie). Daarnaast gaat het groenafval naar een composthoop en leren de kinderen hoe dit werkt. Ook wordt er beschreven dat er het plan is om een regenton aan te leggen zodat er zelf water getapt kan worden. Dit sluit aan bij *FAO-principe 4* (recycling).

De moestuintjes hebben een educatief en recreatief doel en geen commercieel doeleinde (De Stentor, 2018). Zo mogen de kinderen de oogst zelf houden voor eigen consumptie. Dit past bij *FAO-principe 9* (circulaire en solidaire economie). Middels het doel om de buurt te betrekken bij agro-ecologische praktijken, zijn de moestuintjes een voorbeeld van *FAO-principe 6* (sociale waarden). Het wordt namelijk belangrijk gevonden om mensen samen te brengen om zo van elkaar te leren. Bij het samenbrengen wordt er ook in enige mate samengewerkt. Zo mogen de kinderen het gereedschap van het klooster gebruiken bij de op het kloosterlandgoed. Als 'wederdienst' ontvangt het klooster betrokkenheid. Dit is een voorbeeld van samenwerken wat past bij *FAO-principe 7* (samenwerken en delen van kennis).

Tot slot wordt het klooster overgenomen door een herstructureringsorganisatie. Of deze organisatie invloed zal uitoefenen op de regelgeving wat betreft de kindermoestuintjes, is nog onbekend (*FAO-principe 10*: verantwoordelijk bestuur). Het is onbekend wat de moestuintjes betekenen wat betreft de *FAO-principe 1* (diversiteit), 2 (wisselwerking) 5 veerkracht en 8 (culturele en voedsel tradities).

Figuur 3. Buitentuin klooster (eigen foto).

De Warmoezerij

De Warmoezerij is een plek in het Zwolse polderlandschap aan de rand van het centrum van Zwolle. Het gebied is 675m² groot en bevat een klein akkergebied (Figuur 4) en een kleine kas (Figuur 5) waar Erfgoedzaden ('vaste zaden') worden verbouwd. Op de Warmoezerij is gesproken met Leo Oosterloo. Leo heeft kennis van landbewerking en is betrokken bij dit onderzoek om het landgoed kennis en praktijken te verenigen met het Dominicanenklooster in Zwolle. Op de Warmoezerij vinden er een aantal groene initiatieven plaats, waaronder het Erfgoedzadenproject. Het Erfgoedzadenproject voldoet met haar doel en proces aan verschillende FAO-principes.

Figuur 4. Recent omgeploegde akkers op de Warmoezerij. Links: Erfgoedzaden voor zadenbank, rechts: Erfgoedzaden voor consumptie (eigen foto).

Het Erfgoedzadenproject is een project waarbij inheemse Nederlandse zaden, afkomstig uit de Wageningse zadenbank, worden gezaaid. De zaden worden gezaaid voor twee verschillende doeleinden: (1) zaden groeien uit tot vrucht welke wordt gebruikt voor menselijke consumptie en (2) er worden zaden gezaaid met als doel een nieuwe zaden oogst te brengen om de Wageningse zadenbank te vernieuwen. Dit laatste doel is het hoofddoel van Leo. Met dit project wordt namelijk gepoogd het genetisch erfgoed te bewaren en de zadencollectie te vermeerderen. Leo ziet de zaden als 'genetisch erfgoed' waardoor het past bij *FAO-principe 8* (culturele en voedsel tradities). De gewassen voor menselijke consumptie worden verkocht op de Nederlandse markt. Ondanks dat het de voorkeur heeft om deze lokaal in Zwolle te verkopen, worden de groenten op het moment ook buiten Zwolle verkocht. Zo zijn de groenten ook te koop op de Utrechtse markt. De Warmoezerij is wat betreft de praktijken niet volledig circulair en solidair zoals wordt beoogd in *FAO-principe 9* (circulaire en solidaire economie). De groenten die niet worden verkocht, worden verwerkt tot soep. Met het verwerken van groenten tot soep wordt het groenafval beperkt. Dit sluit aan bij *FAO-principe 4* (recycling).

De Warmoezerij is SKAL-gecertificeerd. Dit betekent dat het land en dus ook de Erfgoedzaden volgens de SKAL-richtlijnen worden bewerkt. SKAL-gecertificeerd te werk gaan houdt in dat de Warmoezerij biologisch te werk gaat en hierbij bijvoorbeeld geen gebruik maakt van kunstmeststoffen of pesticiden. Omdat de certificatie een aantal richtlijnen en beperkingen opstelt, valt dit ook onder *FAO-principe 10* (verantwoordelijk bestuur).

Om er voor te zorgen dat het land (ook zonder kunstmeststoffen) vruchtbaar is, gebruikt Leo de wisselwerking van organismen zoals te zien in het toegepaste drie/vierslag systeem. Dit systeem houdt de stikstof in de bodem in balans om de groei van planten te bevorderen. Om dit te bereiken worden stikstof intensieve planten (zoals pompoen, bonen en peulen)

afgewisseld met stikstofarme gewassen (zoals prei en rabarber). Er wordt dus gebruik gemaakt van een divers assortiment aan gewassen (Figuur 5 en 6). Zo staan er op dit moment veertig verschillende gewassen op het land en in de kas. Daarbij variëren deze gewassen ook over tijd. Daarnaast vertelde Leo dat de Erfgoedzaden resistenter zijn tegen veranderingen, zoals klimaatverandering en zijn daardoor ook sterker en veerkrachtiger dan andere niet-vaste zaden. De toepassing van de wisselwerking tussen planten valt onder *FAO-principe 2* (wisselwerking tussen organismen). De diversiteit aan gewassen past onder *FAO-principe 1* (diversiteit). De veerkrachtigheid van de zaden past bij *FAO-principe 5* (veerkracht).

Figuur 5. Verschillende kiemplanten in de kas van de Warmoezerij (eigen foto).

Op de Warmoezerij is de kennis van efficiëntie aanwezig en wordt er gepoogd om zoveel mogelijk gebruik te maken van kringlopen en zelfvoorziening. Dit werd duidelijk door het gebruik van mechanische hulpmiddelen en de inzet van lokale vrijwilligers. Toch was niet alles van eigen of lokale komaf. Naast de zaden, is ook de potgrond van externe afkomst. Leo geeft echter aan dat dit niet lokaal geproduceerd kan worden omdat er op de Warmoezerij geen dieren zijn die nodig zijn om geschikte compost te kunnen maken. Al met al is de Warmoezerij zich bewust van efficiëntie en proberen ze, waar mogelijk, hier ook gebruik van te maken. Dit past bij *FAO-principe 3* (efficiëntie).

Tot slot zit er bij het Erfgoedzadenproject ook een sociaal aspect. Zo werkt de Warmoezerij samen met het VELT-initiatief (de vereniging Ecologisch Leven en Tuinieren Zwolle) en worden door hen bijvoorbeeld de zaaibedden ingezaaid. De kennis die de leden van de Warmoezerij bezitten wordt gedeeld met de vrijwilligers die daar werken. De Warmoezerij zou graag de betrokkenheid willen vergroten en willen verbinden met kloostergemeenschappen. Bij het werken op het land zijn gelijkheid en betrokkenheid belangrijke waarden. Bij het samenwerken en de beschreven waarden passen *FAO-principe 6* (sociale waarden) en *7* (samenwerken en delen van kennis).

Figuur 6. Kiemplanten in de kas van de Warmoezerij (eigen foto).

Kas van KAAT

De Kas van KAAT is een bedrijf gevestigd op Buitengoed de Herfte. Dit is een bedrijventerrein dat louter bestaat uit sociale ondernemingen die bezig zijn met het begeleiden van mensen die het op de reguliere arbeidsmarkt of op school niet redden. In de kas worden vaste zaden geplant en geoogst op een manier die positief is voor de aarde (Figuur 7). In de kas is gesproken met zowel Leo Oosterloo, die middels de Warmoezerij ook aan dit initiatief verbonden is en Haiko van der Velde. Haiko zet zich in om biologisch te moestuinieren

Figuur 7. De Kas van KAAT (eigen foto).

De Kas van KAAT is onderdeel van de Omega-groep en biedt mensen begeleiding op het gebied van werk- en dagbesteding. Hierbij staat de ontmoeting tussen mensen centraal. Vanuit de Omega-groep wordt er (samengewerkt met de vrijwilligers, vakkrachten en zorgprofessionals. Daarnaast wordt er samengewerkt met (startende) ondernemers die hun lokale producten in de kas verkopen. Tot slot wordt er samengewerkt met de Zaderij voor wie de Kas van KAAT zaden verbouwt. Hierbij is het, net als bij de Erfgoedzaden, het doel om meer vaste zaden te kweken. De samenwerking tussen de Kas van KAAT en verschillende initiatieven pas bij *FAO-principe 7* (samenwerken en delen van kennis). Bij het werken in en rond de Kas van KAAT is het voornaamste doel om een fijn en plezierig werkproces te hebben in plaats van een productiedoel en is een economische winst een bijzaak is. Dit en het doel om lokale partijen bij de kas te betrekken past bij *FAO-principe 9* (Circulaire en solidaire economie).

Dat het werken in de kas plezierig is, werd bevestigd door een man die er werkte. Deze man had de diagnose ADHD en vertelde dat hij het werk in de kas fijn vindt omdat er geen druk op hem wordt uitgeoefend om te produceren. Daarnaast ervaart hij de variëteit aan opdrachten als positief en het feit dat hij niet onder tijdsdruk hoeft te presteren. Een keerzijde van de vrije manier van proces met minder aandacht op het product, is dat het product (de planten) soms

komen te lijden onder het proces. Zo vertelde Haiko dat er water wordt gegeven aan de tomatenplanten, maar dat dit soms minder secuur gebeurt en er planten overmatig bewaterd worden en hierdoor verdrinken. Het gevolg is een relatief hoge mate van afval wat tegenstrijdig is aan *FAO-principe 4* (recycling).

In de Kas van KAAT staan gelijkheid, respect en eerlijkheid centraal. Het is hierbij belangrijk dat mensen deze waarden uitelen naar elkaar, maar ook naar de natuur.

Hiermee voldoet de Kas van Kaat aan *FAO-principe 6* (sociale waarden). Dat het belangrijk is om respectvol om te gaan met de natuur, blijkt ook uit de SKAL-certificatie die de de Kas van KAAT (net als de Warmoezerij) bezit. Ook hier zijn de werkzaamheden in lijn met de voorschriften van het SKAL en past dit bij *FAO-principe 10* (verantwoordelijk bestuur). Behorend bij de SKAL-richtlijnen zijn ook de biologische praktijken en de afwezigheid van pesticiden en kunstmeststoffen wat aansluit bij *FAO-principe 3* (efficiëntie). In plaats van deze middelen, wordt er in de Kas van KAAT ook gebruik gemaakt van de wisselwerking tussen organismen. Zo worden er in de kas tomatenplanten verbouwd waar afrikaantjes tussen worden gezet. Haiko wist echter niet te vertellen waarom hij dit deed. Via deskresearch na het locatieonderzoek vonden we dat afrikaantjes tussen tomatenplanten voorkomen dat de wortels van de planten worden aangevreten door aaltjes. Dit is een voorbeeld van organisme-interacties en past daarom bij *FAO-principe 2* (wisselwerking tussen organismen).

In de kas worden naast de verschillende soorten tomatenplanten ook andere planten verbouwd (Figuur 8). De gebruikte zaden zijn zaadvast en hierdoor genetisch variabel en reproduceerbaar. Leo gaf aan dat de zaadvaste zaden veerkrachtiger zijn dan andere type zaden. De beschreven diversiteit en veerkrachtigheid passen bij *FAO-principe 1* (diversiteit) en 5 (veerkrachtigheid). Door de genetische variëteit en reproduceerbaarheid van de planten in stand te houden past het daarnaast ook bij *FAO-principe 8* (culturele en voedsel tradities).

Figuur 8. Zaadvaste plantensoorten in de Kas van KAAT (eigen foto).

5.2 Resultaten voorwaarden agro-ecologische praktijken

Om de deelvraag ‘Waaraan moeten agro-ecologische praktijken voldoen vanuit het gedachtegoed van het Dominicanenklooster Zwolle?’ te beantwoorden, is er gekeken naar drie dimensies van TEK welke hieronder verder zijn uitgewerkt. Deze informatie is verkregen tijdens het locatiebezoek in Zwolle. Ook hier zijn de eerdere drie beschreven locaties bezocht (kloostertuinen, Warmoezerij en de Kas van KAAT).

Ruimtelijke dimensie

De ruimtelijke dimensie gaat in op de perceptie van de omgeving, zoals bepaalde regels die gelden voor specifieke stukken grond en wat wel en wat niet gebruikt mag worden. Zoals eerder beschreven, wordt er binnen het klooster onderscheid gemaakt tussen de binnen- en buitentuin. De binnentuin is kleiner wat betreft omvang en heeft andere functie dan de buitentuin. Broeder Jan refereerde naar de binnentuin als “een oase van rust” en gaf aan dat de tuin deze functie zou behouden. Indien er (nieuwe) agro-ecologische activiteiten georganiseerd zouden worden, dient er hier rekening mee gehouden te worden. De buitentuin is groter en wordt wel vaker gebruikt voor het organiseren van activiteiten, al werd er wel aangegeven dat het niet aannemelijk was dat de tuin landbouwgrond gebruikt zou gaan worden.

Tijdens het bezoek benoemde Jan de Dominicaanse pastor en filosoof Louis-Joseph Lebret. Middels deskresearch is gebleken dat Lebret in zijn werk duidelijke suggesties geeft over hoe landbouw moet worden bedreven. Ook dit informeert de ruimtelijke dimensie, aangezien het ingaat op wat er wel en niet gedaan mag worden met de grond. In het werk van Lebret is er een duidelijk bewustzijn over de invloed van landbouw op de natuur. Lebret beschrijft dat de door de mens aangelegde monoculturen, zoals deze voorkomen in de moderne landbouw, verarmend werken voor zowel de natuur als de mensen die er gebruik van maken. Lebret indiceert dat hier dus van moet worden afgezien. Daarnaast moet er in de voedselvoorziening niet worden geëxploiteerd en moeten het gebruikte landgoed zonder moeite bereikbaar zijn voor de mensen die er afhankelijk van zijn (Pilard, 2010).

Door observatie werd duidelijk dat de filosofie van Lebret op dit moment niet volledig wordt nageleefd door de kloosterbewoners zelf. Dit bleek onder andere uit de maaltijden die in het klooster worden gegeten, welke ingrediënten van de groothandel bevatten. Het is dus in beperkte mate bekend waar de gebruikte producten vandaan komen en hoe deze zijn verbouwd. De manier van omgaan met het land en de natuur zoals deze omschreven is door Lebret komt ook naar voren tijdens de gesprekken met broeder Jan. Dit wordt verder omschreven in de taxonomische dimensie en het sociaal referentiekader.

Op de Warmoezerij worden landbouwpraktijken uitgevoerd. Zoals eerder beschreven is het bedrijf SKAL-gecertificeerd, en werkt het naar de biologische standaarden. Daarnaast wordt er rekening gehouden met de mate van de intensiteit waarmee het land wordt bewerkt. Dit wordt gedaan op basis van het drie- of vierslagstelsel waarbij de vruchtbaarheid van de bodem wordt gewaarborgd door het land onder te verdelen in verschillende stukken en de bezaaiing over deze stukken af te wisselen. Daarnaast komt in Leviticus (een gedeelte van de bijbel) voor dat het land elk zevende jaar het land met rust gelaten moet worden. Er groeit dan vanzelf iets op het land en dit mag geconsumeerd worden, maar er mag geen menselijke inmenging

aan te pas komen. Dit geeft ook aan dat de rust en vitaliteit van het land als belangrijk wordt gezien binnen het groene gedachtegoed.

Taxonomische dimensie

Om de taxonomische dimensie te kunnen onderzoeken is er gekeken naar hoe er wordt gesproken over agro-ecologische praktijken en ideeën. Tijdens het locatiebezoek bleek dat er veel waarde wordt gehecht aan het aangaan van relaties. Er werd verteld dat met het initiëren van het grotere project van de Wetenschapswinkel, waar ons project dus een baseline studie van is, is beoogd om een kruisbestuiving te laten plaatsvinden tussen een uiteenlopende groep mensen die geïnteresseerd zijn in agro-ecologie. De focus ligt hierbij op het proces en niet op een verder einddoel. Door mensen rondom het onderwerp van agro-ecologie te verbinden kunnen ze ideeën uitwisselen en nieuwe netwerken creëren. Het draait om het aangaan van relaties, wat tevens belichaamd wordt door het motto van de Dominicaanse orde: *'contemplari et contemplata aliis tradere'* (overwegen en de vrucht daarvan delen met anderen) (Dominicanen Nederland, g.d.).

Daarnaast werd aangegeven dat een verbinding tussen de mensen en het land ook belangrijk is. Een voorbeeld hiervan is dat het klooster de verbinding zoekt met het land van de Warmoezerij. Het benadrukken van deze verbinding brengt de mens dicht bij het land, wat resulteert in meer waardering voor het land. In dezelfde lijn wordt in Leviticus omschreven dat op het moment dat je bezig bent met de natuur je vanzelf gaat inzien wat gezond is, aangezien duidelijk wordt dat niet alles maakbaar is. Wat wel maakbaar is, is – volgens de redenatie – dus in principe minder gezond. Door de verbinding te maken met het land wordt het besef groter over wat gezond is en hoe lang iets moet groeien (Dominicanenklooster Zwolle, 2021). Op deze manier wordt de waardering omtrent het gebruik van de aarde verhoogd.

Dit kwam ook naar voren in het gesprek met broeder Jan, die erg open staat voor het aangaan van relaties met andere kloosterordes. Deze hoeven dus niet per se overeen te komen met het Dominicaanse gedachtegoed. Een voorbeeld van deze open houding is de biddag voor gewas en arbeid, welke dit jaar voor het eerst is gehouden en uit de protestantse traditie is overgenomen. Het aangaan van relaties met andere kloosters en religieuze stromingen omtrent agro-ecologie wordt dus ook als belangrijk beschouwd wegens het verrijkende karakter. Dit is ook te zien in Leuret, omdat hij omschrijft dat het aangaan van relaties mogelijkheden biedt tot uitwisseling en gespreksvoering. Het helpt om verschillende verhalen te horen uit verschillende contexten. Deze geleefde realiteiten beïnvloeden op hun beurt weer hoe het individu omgaat met de wereld om zich heen. Door groter bewustzijn over anderen te creëren opent zich dus de mogelijkheid om jezelf te verrijken (Razafimbelo, 2010).

Leo Oosterloo gaf aan dat naar zijn mening de Erfgoedzaden die verbouwd worden op de Warmoezerij vitaler zijn dan de zaden die doorgaans worden gebruikt. Deze zaden zouden namelijk beter bestand zijn tegen klimaatverandering aangezien het zaadvaste rassen zijn. Dit maakt dat ze beter afrijpen en meer smaak kennen. Vitaliteit wordt dus, al dan niet gedeeltelijk, gezien als het aanpassingsvermogen van een organisme aan de bestaande situatie. De openheid voor andere denkwijze geeft aan dat binnen het gedachtegoed van de Dominicanen dit aanpassingsvermogen ook essentieel is.

Sociaal referentiekader

Om het sociale referentiekader te kunnen onderzoeken is er gekeken naar de positie van de mens ten opzichte van de natuur. Tijdens het locatiebezoek is er veel gesproken over de natuur en wat de plaats van de mens hierin is. Zo vertelde broeder Jan het verhaal dat de mens het leven wordt geschonken door God. Als de mens op deze aarde komt is er al een wereld met natuur en mensen voor hem, dus is het ook zijn taak om goed te zorgen voor deze wereld. De wereld moet worden behoed en beheerd zoals hij wordt geschonken door God, wat indiceert dat de mens niet hiërarchisch boven de rest van de natuur wordt gezet binnen het gedachtegoed. Het leven op aarde was er al vóór hem en staat er daarom dus gelijk mee, wat sterke implicaties heeft over hoe er met deze natuur wordt omgegaan.

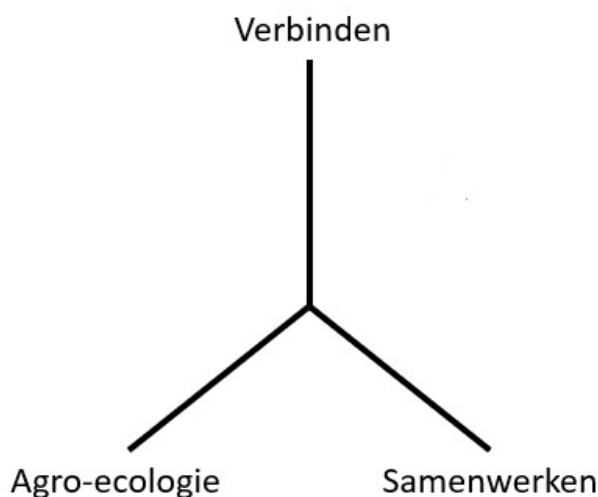
Als laatste staat het hebben van een sober leven centraal binnen het gedachtegoed. Een overvloed is niet gewenst en er moet altijd gedeeld worden met degene die het nodig hebben. Al is deze gedachte nog wel aanwezig, het praktiseren van een sober leven is wat naar de achtergrond verdwenen. Broeder Jan gaf aan dat dit mede kwam omdat de broeders ouder worden en de maatschappij is veranderd. Een overvloedig leven is nu haast de norm in plaats van de uitzondering.

Praktische vertaling

Uit de eerste twee deelvragen is gebleken dat het DKZ een focus wil hebben op de volgende onderwerpen:

1. Agro-ecologie (gedefiniëerd aan de hand van de FAO-principes)
2. Verbinding met de gemeenschap
3. Samenwerking met kloosters

Deze uitwerking dient als richtlijn voor de vragenlijsten van de interviews met andere kloosters. Hoe deze pijlers tot stand zijn gekomen, kan worden gelezen in de conclusie. Om de leesbaarheid van dit verslag te waarborgen zijn ze hier alvast vermeld. In de volgende sectie worden aan de hand van deze drie pijlers namelijk de kloosters geanalyseerd en uitgewerkt in onderstaand model (Figuur 9).

Figuur 9. Spider-diagram voor de 3 pijlers; (1) agro-ecologie, (2) verbinden en (3) samenwerken.

5.3 Agro-ecologische praktijken bij verschillende kloosters in Nederland

In het onderzoek zijn er zeven interviews gehouden met zeven verschillende kloosters. Op onderstaande kaart (Figuur 10) is de ligging van de verschillende kloosters ten opzichte van elkaar te zien. Verder worden de verschillende kloosters in iedere paragraaf vooraf kort geïntroduceerd.

Figuur 10. Locaties van de kloosters die zijn geïnterviewd voor dit onderzoek.

5.3.1 Abdij van Berne, Heeswijk

Norbertijnenklooster Abdij Berne – Heeswijk-Dinther, Noord-Brabant

Interview met Maarten van de Weijer, provisor Abdij Berne-Heeswijk

In Abdij Berne-Heeswijk wonen circa 20 Norbertijnen in een gemeenschap en iedere broeder bezit zijn eigen kwaliteiten. De broeders hebben een werkend bestaan naast het leven in het klooster. Maaltijden, gebed en rituelen worden gezamenlijk gevierd in het klooster. In het klooster zijn ook mogelijkheden voor gastenontvangst, ruimte voor meditatie en is er een kloostertuin die wordt onderhouden door een tuinman in samenwerking met een enthousiaste groep vrijwilligers.

Agro-ecologie

De abdij van Berne is van origine een zelfvoorzienend klooster geweest met een moestuin, een akker en een kassencomplex waar groente en andere gewassen werden verbouwd. Echter zijn iets meer dan twintig jaar geleden deze activiteiten gestopt. Op het moment is het klooster niet meer zelfvoorzienend, de keukenproducten worden ingekocht bij een groothandel.

“ We wonen zelf in het nieuwe gedeelte wat in ‘99 is gebouwd. Daar was toen een akker waar allerlei bessen en groente stonden, ook een aantal kassen. En die zijn toen allemaal opgeruimd want [het] was niet meer mogelijk om het zelf bij te kunnen houden [...]. Toen is dat nieuwe gebouw op die akker gekomen en die kruidentuin is ergens anders.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Tegenwoordig is het klooster dus niet meer zelfvoorzienend. Wel is er op het 7 hectare grote terrein nog een verscheidenheid aan groene activiteiten. Hiervoor is vanuit de gemeente subsidie gekomen. Zo is er een voormalige boomgaard, wat al tientallen jaren ongebruikt was, omgevormd tot een stuk met een poel en bloemrijk grasland. Hier is ook een insectenmuur aangelegd die het mini ecosysteem van bloemrijk grasland met poel kan versterken. Verder ligt er geen nadruk op de samenwerking tussen organismen.

Een aantal hoogstamfruitbomen, waarvan sommige bijzondere en oude soorten, staan er nog als een herinnering aan deze vroegere tijd met boomgaard. Op een ander gedeelte staat een

bloemen- en kruidentuin wat een erfstuk is van een overleden broeder. Hier kweekte hij dahlia's en andere, bijzondere, kruiden en planten, deze worden zoveel mogelijk behouden. Verder bestaat de tuin uit een hectare gazon. In een oude toren op het terrein zitten vleermuizen, konijnen worden vaak gespot en af en toe loopt er een vos. Een nieuw project bij de abdij was de aanleg van een vleermuizengrot, dit heeft echter tot nog toe geen succes gehad, omdat de vleermuizen blijkbaar de toren een betere plek vinden.

Er is een stukje in de tuin wat hoger ligt dan de rest. Met de droogte van de afgelopen jaren moet de abdij goed nadenken over wat ze daar neerzetten. Op dit moment wordt er nog gewoon besproeid met water, maar in de woorden van de broeder die we hebben gesproken:

“Maar we sproeien nog steeds de gazons dat is nog wel erg. Al is het geen kraanwater natuurlijk, want dat kan ook niet op een gazon van een hectare. Maar dat is bijna eindeloos.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

De vrijwilligers die helpen in de tuin hebben waargenomen dat de beuken niet goed tegen de droogte van de laatste jaren kunnen. De amberbomen die 6 jaar geleden zijn geplant kunnen er een stuk beter tegen. Zo ligt ook de bloemen- en kruidentuin vol in de zon en daar zien de broeders ook effecten van de afgelopen jaren. Er wordt hier niet gekozen voor het inbrengen van soorten die beter bestand zijn tegen de droogte, maar voor besproeien, omdat de vrijwilligers graag willen behouden wat er is en omdat de tuin een erfstuk is.

Verder maakt de abdij ook nog gebruik van bestrijdingsmiddelen, al hebben we in het interview niet achterhaald hoeveel en op welke plekken. De abdij vindt het belangrijk dat de tuin een beetje netjes en overzichtelijk blijft en hecht daarom waarde aan duidelijke afspraken wie wat gaat onderhouden, voordat iets wordt geïnitieerd in de tuin, zo ook voor de verschillende vrijwilligers die betrokken zijn bij de tuin.

Iedereen is welkom als vrijwilliger bij de broeders van de abdij, zo is er een vrijwilliger met autisme spectrum die al jaren helpt in de tuin. De broeders geven hem de rust die hij nodig heeft. Ook hebben de broeders jarenlang een deel van hun gebouw verhuurd aan stathouders. Dat worden er steeds minder en daarom komen er nu jongeren met een autistische aandoening te wonen. De broeders zorgen dat dat stukje dan een beetje meer afgeschermd wordt van de rest en gaan ook voldoen aan hun wens om een moestuin aan te leggen.

Er wordt ook veel gebruik gemaakt van de kennis van vrijwilligers. Er is bijvoorbeeld iemand die 15 jaar bermen heeft geïnteriseerd en alles over kruiden weet. De kruiden worden niet gebruikt in de abdijkeuken.

“Die worden eigenlijk niet gebruikt door de keuken. Dat zou opzich kunnen, niet omdat de kok het niet zou willen. Hij is heel inventief en dat zou hij goed kunnen. Maar het is niet zo praktisch.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Andere vrijwilligers hebben weer meer praktische kennis over het repareren en onderhouden van bijvoorbeeld de insectenmuur of de gralux paden. De traditionele ecologische kennis van de broeders is, door het wegvallen van broeders die veel in de tuin deden, wel een stuk verminderd.

“Nee, nee, degene die hier het meeste van wisten waren wel heel specifiek maar zijn inmiddels overleden. Degene die de bloementuin had en de bijen verzorgden waren dat. En de andere, nee, die vinden het prachtig dat de tuin er zo bij ligt maar voor de rest zal het wel.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Wel is er nog enige kennis overgeleverd over de werking van bepaalde kruiden. Zo heeft een van de broeders jarenlang een kruiden recept tegen aambeien verkocht. Dit wordt op het moment niet meer gedaan, omdat het werk te intensief is geworden.

“We hadden vroeger dubbel knolig helmkruid en er was een medebroeder die dat verkocht als recept tegen aambeien. En dat schijnt echt te helpen, want er zijn nooit echt mensen teruggekomen. Je moest er thee van zetten driemaal daags [...]. Ik heb er geen verstand van, maar het hielp. Dus ja, maarja het jammere is dat je dat spul niet van tevoren kunt oogsten. Je moet dus, wat hij deed, als mensen belde dan konden ze dat twee dagen later op kom en halen. Dan ging hij dat uit doen, wassen, in een zakje en deed er een recept bij. Maar dat is te intensief.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

De broeders van de Abdij zijn dus niet meer zelfvoorzienend en moeten zorgen voor een bepaald inkomen om hun voedsel en de kok die in dienst is te betalen. Broeder Maarten legt uit dat het dan een ander soortig klooster wordt dan een zelfvoorzienend klooster (zoals het Clarissenklooster in Megen).

“Maar dat houdt in dat je natuurlijk wel moet zorgen voor inkomsten. We moeten dat aankopen en dan heb je ook personeel in dienst. Die zusters hebben waarschijnlijk iemand die zelf kookt. Als dat bij ons kon zouden we dat doen maar die is er nooit geweest zolang ik hier al ben, dus is er een kok in dienst. We hebben de uitgeverij die ook inkomsten brengt. Ik bedoel, het wordt een ander plaatje. [...] Maar het apostolaat en het feit dat we gasten ontvangen is natuurlijk ook een manier om personeel te betalen. Want voor 14 is een kok toch wel een tamelijk luxe positie. Maar als we hier gemiddeld 20 gasten in huis hebben dan wordt het toch wel weer een ander verhaal.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Er is daarnaast een imker die een bijenkast heeft in de tuin van de Abdij. Deze honing wordt ook gebruikt in het klooster en wordt verkocht in de kloosterwinkel, ook veel als cadeau artikel.

Verbinden

De broeders van de abdij mogen dan zelf niet zo veel meer doen in de tuin, deze is nog steeds levendig door de vele samenwerkingen die ze aangaan met andere partijen. Zo staat er bijvoorbeeld een stukje ingeplant met hop, wat bijdraagt aan de beleving tijdens een rondleiding over het Berne abdijsbier. Dit wordt samen met de proeverijen verzorgd door stichting Berne abdijsbier. Echter wordt het bier niet in Heeswijk gemaakt, maar in België.

De bloemen- en kruidentuin van wijlen broeder wordt nu onderhouden in samenwerking met vrijwilligers van IVN en de andere kruidentuin wordt gemaakt en beheerd door een werkgroep uit de gemeente. Deze en andere stukken in de tuin zijn aangelegd met behulp van subsidie, hierbij waren een aantal partijen betrokken.

“En mensen wandelen hier ook, toen we met IVN en het Brabants Landschap de tuin met subsidie van de gemeente hebben aangelegd kwam de eis dat het semi-openbaar moest zijn. Nou dat vonden we prima.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Er komen ook mensen met een Autisme Spectrum Stoornis (ASS) wonen en werken op terrein en de lokale harmonie huurt een van de gebouwen als repetitieruimte. De broeders staan open voor lokale initiatieven en organisaties die iets op het terrein willen doen, maar zien ook haken en ogen.

“Dat betekent dat ons terrein open is en dat is prima, maar [...] het is niet altijd eenvoudig, je wil zeg maar het goede bevorderen en het andere niet. Maar je hebt het niet altijd voor het kiezen. Er is bijvoorbeeld een steiger bij een poel en daar wordt dan vuur opgestookt en ja. Van het een komt het andere. Maar als we teveel laten weten dat wij de eigenaar zijn dan weet je dat er op den duur iets gaat gebeuren waar je niet blij van wordt.” (Broeder Maarten, 19 Persoonlijke mededeling, april 2021)

Samenwerken

De abdij van Berne heeft geen actieve, formele samenwerkingen met andere kloosters in Nederland. Wel is broeder Maarten zelf wel eens in het franciscanenklooster in Megen te vinden en ruilt dan af en toe ook wat kruiden met een broeder daar. Binnenkort wordt er wel een pelgrimspad afgerond dat van klooster naar klooster loopt maar zoals broeder Maarten verwoordt:

“Maar dat wil dan nog niet zeggen dat die kloosters iets met elkaar doen. Maar men probeert wel te kijken of er iets mee te doen is.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

De abdij van Berne is ook niet op zoek naar samenwerkingen met andere kloosters, ze hebben hier geen behoefte aan.

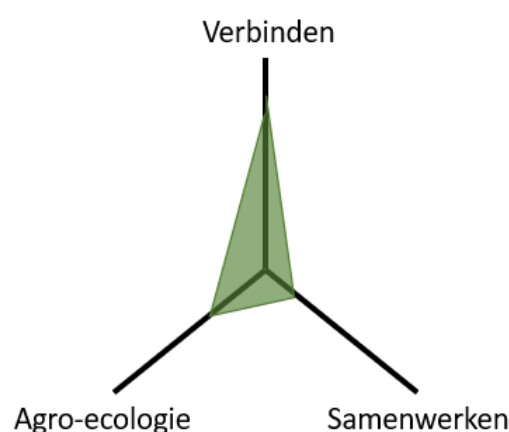
“Nee dat is het ook nooit echt geweest, zeker tussen ordes. Ja het is te sterk uitgedrukt als ik zeg ieder voor zich een God voor ons allen want dat klinkt toch wat onvriendelijk, maar dat komt wel snel op in de gedachten. [...] Ja ik kan wel een mooi verhaal ophangen dat dat heel wenselijk is maar het gebeurt toch niet, zo werkt dat niet.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Ze zien hier toch te grote verschillen in het gedachtegoed van kloosters.

“Maar je moet niet denken dat het allemaal hetzelfde is want dat is het niet. Wellicht alleen in de grote overeenkomsten. De overeenkomst met Dominicanen is dat we ongeveer net zolang bestaan. Jezuïeten bijvoorbeeld die kennen geen koorgebed. In het begin vertelde ik u dat wij dat drie maal daags doen. Bij de jezuiten is het apostolaat zo belangrijk dat het gemeenschappelijk gebed daarvoor moet wijken, althans het komt daarna. Terwijl bij de monniken, in Egmond of Oosterbeek bijvoorbeeld, en waarschijnlijk ook bij de zusters in Megen, bij de monniken is het koorgebed het eerste werk, daar moet al het andere voor wijken. Wij zitten daar tussenin dat noemen ze vita-mixta en die daar wat anders over denken die zeggen dat is vlees noch vis.” (Broeder Maarten, Persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Samenvatting

De Abdij van Berne is op moment niet meer gericht op zelfvoorzienendheid. Daarom is de nadruk op werken in de tuin ook verdwenen. Wel is dit klooster erg goed in het verbinden van de bevolking en organisaties met hun tuin/klooster. Zo hebben ze verbindingen met vrijwilligers, het IVN, de gemeente, het Brabants landschap, autisme spectrum opvang, statushouders, lokale harmonie en een werkgroep uit de gemeente. Verder heeft de abdij geen behoefte aan samenwerkingen met andere kloosters en ziet hier ook te veel verschillen voor tussen kloosters (Figuur 11). Het DKZ zou dus van dit klooster kunnen leren hoe ze meer ruimte kunnen maken voor het betrekken van de bevolking en organisatie bij het klooster.

Figuur 11. Spider-diagram Abdij van Berne.

5.3.2 Abdij Maria Refugie/ Museum Krona

Museum Krona, Abdij Maria Refugie, Zusters birgittinessen – Uden, Noord-Brabant

Interview met Karin de Rijk, secretariaat museum Krona

Sinds 1713 wonen de birgittinessen in het klooster in Uden. Door de terugloop onder de zusters ontstond er de mogelijkheid om in 1973 een museum te stichten in het complex van de birgittijnse Abdij Maria Refugie. In dit museum is religieuze kunst te bewonderen in combinatie met de kruidentuin. Er worden diverse activiteiten gehouden in de kruidentuin voor alle leeftijden en is er een café waar wat gegeten en gedronken kan worden. De zusters zelf leven een biddend, naar binnen gekeerd bestaan.

Agro-ecologie

Bij abdij Maria Refugie wordt weinig gebruik meer gemaakt van landbouwpraktijken. Wel is er een kruidentuin waar verschillende soorten kruiden worden verbouwd. De kruiden in deze tuin zijn vrij divers:

“Want de tuin is verdeeld in een aantal vakken want we hebben verfstoffen, oude verfstoffen van vroeger, inheemse kruiden, we hebben keukenkruiden, we hebben uitheemse producten.” (Karin de Rijk, persoonlijke mededeling, 20 april 2021)

In de kruidentuin wordt er gebruik gemaakt van pesticiden:

“We spuiten die heggetjes ook want anders is onze hele tuin naar de malle gootjes. Dan wordt het opgegeten door insecten.” (Karin de Rijk, persoonlijke mededeling, 20 april 2021)

De zusters en het museum zijn beide in staat om zich aan te passen aan de situatie en maken ook gebruik van de mogelijkheden die hen worden gegeven. Dit is bijvoorbeeld te zien in het gebruik van de groothandel voor het vervangen van de voedselvoorziening.

Vroeger was het klooster zelfvoorzienend maar over de tijd heen is dit weggeëbd. Inmiddels

is het klooster voornamelijk afhankelijk van externe bronnen met betrekking tot de voedselvoorziening. Vroeger was het klooster zelf een boerderij die de bewoners van voedsel voorzag, maar door een afname van de bewoners is dit niet meer mogelijk:

“De kruidentuin is onze tuin, maar daarachter zit nog een hele grote tuin van de zusters die vroeger [wel werd] gebruikt. [...] Vroeger waren zij zelfvoorzienend.” (Karin de Rijk, persoonlijke mededeling, 20 april 2021)

Wel wordt de tuin van de zusters nog gebruikt voor het telen van bloemen voor eigen gebruik. De kruiden die in de kruidentuin worden verbouwd mogen niet gebruikt worden in het restaurant wat ook aanwezig is bij het museum:

“Dat heeft met de warenwet te maken. Je mag niet zomaar dingen uit je tuin trekken en dat mag wel voor jezelf maar niet om ook nog te verkopen” (Karin de Rijk, persoonlijke mededeling, 20 april 2021)

Daarnaast moet het museum wel rekening houden met de wensen van de abdij. De abdis, de bestuursters van het klooster, zit ook in het bestuur van het museum en heeft daarom dus inspraak in de beslissingen.

Verbinding

Het museum zelf kende al een audiotour, maar deze is ook uitgebreid naar de tuin. Er staan kleine paaltjes die gescand kunnen worden. Vervolgens krijgen de mensen informatie over hetgeen wat in de tuin staat. Daarnaast wordt er ook gebruik gemaakt van een dichter:

“We hebben ook nog een Udense dichter die heeft gedichten gemaakt over de tuin en die hoor je dan ook allemaal op die audiotour.” (Karin de Rijk, persoonlijke mededeling, 20 april 2021)

Daarnaast wordt er dus gebruikt gemaakt van vrijwilligers die de tuinen bijhouden en hier ook het een en ander van af weten. Een van de verantwoordelijke heeft ook een opleiding gedaan specifiek over kruiden. Dit wordt op de site verkondigd en hierdoor komen er meer mensen de tuinen bezoeken op de tijd dat de vrijwilligers aanwezig zijn. Voor de kruidentuin zijn dit er in totaal negen. Daarnaast wordt er regelmatig gebruik gemaakt van iemand die meer afweet van de specifieke kruiden om zo verbinding te creëren tussen de tuinen en de bezoekers:

“We hebben ook vorig jaar bijvoorbeeld, een man gehad, die heet Juul Faber, die geeft tuin rondleidingen over eetbare kruiden en planten.” (Karin de Rijk, persoonlijke mededeling, 20 april 2021)

Hiervoor is veel belangstelling en spreekt een diverse groep mensen aan. Vanuit het museum worden er verschillende activiteiten georganiseerd, zoals een tour door de kruidentuin, en deze worden geplaatst op (online) cultuur marktplaatsen. Op deze manier ontvangt het museum iedere week verschillende basisschool klassen.

Ook worden er vaker wedstrijden uitgezet waarin mensen nieuwe recepten mogen bedenken met de kruiden die in de tuin staan. Deze recepten worden dan gemaakt en op deze manier kunnen ook weer andere mensen raden wat er in zit. Zo worden de mensen dicht bij het voedsel gebracht.

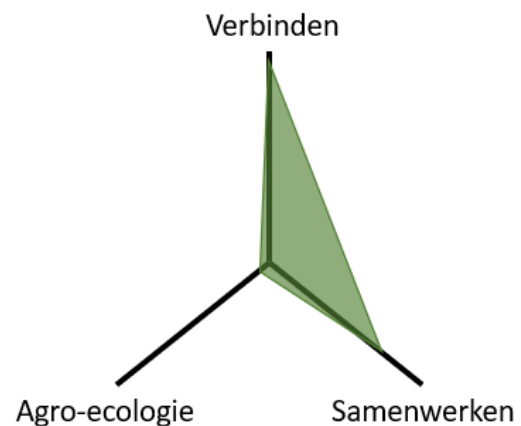
Samenwerken

Op het moment van schrijven is de opening van het kloosterpad aanstaande. Dit is een pad van 350 kilometer die langs verschillende Brabantse kloosters gaat. Ook kan er in verschillende kloosters geslapen worden, maar dit is niet het geval bij deze abdij. Daarnaast is er een fietsboekje uitgegeven, genaamd 'Een weelde aan groen'. Hierin worden vier verschillende kloostertuinen besproken in de buurt van abdij Maria Refugie.

Het museum bij de abdij staat in ieder geval open voor samenwerking, zoals in de uitwisseling van planten of bepaalde soorten rondleidingen of presentaties. Het leggen van verbindingen tussen het DKZ en het museum is dus zeker mogelijk. Wel werd aangegeven dat dit te behappen moet zijn, dus is het waarschijnlijker dat deze verbindingen voornamelijk niet in de fysieke vorm plaats zou vinden.

Samenvatting

De abdij Maria Refugie is zelf moeilijk tot niet te bereiken aangezien ze een afgezonderd bestaan leven. Bij de abdij wordt er haast geen gebruik gemaakt van groene praktijken. Tevens bij het museum wordt er maar schaars gebruik gemaakt van groene praktijken. Echter wordt in de praktijken die wel aanwezig zijn ook een slag naar de lokale bevolking bevolking gemaakt (zie Figuur 12). Dit is dan ook het punt waar het DKZ het meest van zou kunnen leren, bijvoorbeeld door meer informatie in te winnen over de nieuwe fietsroutes of door te kijken hoe scholengemeenschappen beter betrokken kunnen worden.

Figuur 12. Spider-diagram abdij Maria Refugie.

5.3.3 Stadsklooster San Damiano

Stadsklooster San Damiano, samenwerking van franciscanen, clarissen en leken van de derde orde – 's-Hertogenbosch, Noord-Brabant

Interview met Roland Putman, pater Stadsklooster San Damiano

Stadsklooster San Damiano is een samenwerking van verschillende orden binnen de franciscaanse familie. Dit is uniek in Nederland en leren door deze samenwerking wederzijds van elkaar. Het klooster heeft een permacultuur tuin en er zijn diverse gastenverblijven. De broeders gaan graag het gesprek aan met zowel elkaar als de maatschappij voor het uitwisselen van kennis en visies. Door het beantwoorden van (levens)vragen, kennisuitwisseling met vrijwilligers/buurtbewoners en door wandelingen te maken door het stadscentrum van 's-Hertogenbosch probeert het stadsklooster in verbinding te staan met de maatschappij.

Agro-ecologie

In de tuin van het San Damiano Klooster wordt een permacultuur als duurzame vorm van tuinonderhoud gebruikt, waarbij geen chemische bestrijdingsmiddelen of kunstmest wordt gebruikt. Deze vorm van tuinonderhoud komt met name voort uit kennis van de zusters clarissen, die mede het klooster bewonen. Er wordt bij het zaaien in de tuin rekening gehouden met zoveel mogelijk diversiteit aan planten, wat moet leiden tot het aantrekken van insecten en vogels. Deze diversiteit zorgt ervoor dat de tuin een belevingstuin wordt, waardoor de fantasie van wandelaars wordt geprikkeld, en dat zij worden uitgedaagd om de tijd te nemen en te genieten van al het leven. Hierdoor worden tegelijkertijd zowel de planten en dieren, maar ook de mens verzorgd als 'schepseltjes Gods,' in overeenstemming met het franciscaanse gedachtegoed. De mens en de natuur zijn in het franciscaanse gedachtegoed dus niet zo zeer te onderscheiden in de schepping:

"Dus zorg voor ons en zorg voor de schepping, dat zijn geen twee aparte zorgen, maar die horen bij elkaar." (Roland Putman, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Daarom ligt voor het San Damiano Klooster dan ook de focus op wat het zorgen voor de schepping kan opleveren voor de mens zelf. De aanwezigheid van dieren heeft een hele goede invloed op mensen; zij nodigen uit om jezelf te zijn, op dezelfde manier als dat dieren bij heel veel therapieën worden ingezet. Er bestaat dus een wisselwerking tussen de dieren in de tuin en de mensen binnen en buiten het klooster. Maar doordat we de aarde aan het uitputten zijn, putten we daarmee tegelijkertijd onszelf uit. Doordat we onze grenzen zijn gaan

verleggen en ons niet meer aanpassen aan de wisselingen van de natuur, branden we onszelf op. Door vooral ook aandacht te schenken aan onszelf, bijvoorbeeld door middel van het genieten van de natuur, zouden zowel de menselijke als de natuurlijke hulpbronnen kunnen herstellen.

De producten uit de tuin zijn voor eigen gebruik. Het klooster is niet zelfvoorzienend op basis van wat de tuin oplevert. Wel wordt er zoveel mogelijk rekening gehouden dat er met seizoensgebonden producten gekookt wordt, met producten van regionale afkomst, en dat restjes worden verwerkt. Het principe is dat het eten zo min mogelijk milieubelastend is. Deze dingen passen dan ook onder andere bij de gelofte van armoede, en de soberheid die de kloosterbewoners nastreven. Wat verder ook bij die instelling hoort, is dat een deel van de kloosterbewoners vegetarisch eet, en dat er met het klooster als geheel ook wordt gestreefd naar een meer vegetarisch dieet, in overeenstemming met zowel het milieu principe als het soberheidsprincipe.

Verbinden

De verbondenheid met de stad is uitermate belangrijk voor het San Damiano Klooster, en het profileert zich dan ook als open klooster. Het wil nadrukkelijk de omwonenden en voorbijgangers uitnodigen om binnen te komen of een gesprek aan te gaan, door een warm klimaat naar buiten uit te stralen. Eens per maand wordt daarom een open tuin gehouden, zodat iedereen de tuin kan beleven. Verder reikt het klooster ook juist zijn hand uit naar de stad, bijvoorbeeld door middel van een wekelijks straatpastoraat, waarbij een gebedsviering op straat wordt gehouden, met als doel verrijkende gesprekken aan te gaan met iedereen die geïnteresseerd is. Koffie-to-go is een andere activiteit die ook vanuit dit oogpunt is opgezet in het klooster tijdens de Covid-pandemie. Deze openheid volgt vooral uit het franciscaanse gedachtegoed:

“En je kunt niet zeggen van, nou mensen die buiten het klooster lopen, die hebben er niks mee te maken. Franciscus zei het zo mooi van: niet het klooster is onze wereld, maar de wereld is ons klooster. Daar moeten we leven, en daar moeten we het ook handen en voeten geven.” (Roland Putman, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Onderdeel zijn van de stadse samenleving, geeft voor de kloosterbewoners de verbondenheid met de schepping vaste vorm. Daarom stellen zij zich letterlijk en figuurlijk open, inclusief de tuin. Hiermee verspreiden zij hun gedachtegoed niet door het te verkondigen, maar juist door te laten zien hoe zij in het leven staan. Dit resulteert in: gesprekken aangaan, van elkaar leren, iets voor elkaar kunnen betekenen, en van al deze dingen genieten.

Samenwerken

Het San Damiano klooster is bijzonder vanwege het feit dat het meerdere ordes en congregaties onderbrengt in één klooster. Hierdoor is er een dynamische samenwerking ontstaan tussen de minderbroeders franciscanen, zusters clarissen, en franciscaanse seculieren. Een mooi voorbeeld hiervan is dat de clarissen, die een meer contemplatief leven leiden, meer tijd hebben om te studeren en daardoor kennis opdoen over agro-ecologie. De franciscanen vullen dit aan door die kennis dan weer toe te passen in de maatschappij,

aangezien zij daar veel vaker mee in aanraking komen. Zij kunnen elkaars talenten dus aanvullen. Zo'n diversiteit aan manieren waarop kloosterbewoners in het leven staan levert dan ook vaak onverwachte kennis en positieve ervaringen op. De samenwerking tussen de ordes in het San Damiano klooster is niet van te voren gepland, maar geboren uit een samenkomst van verschillende vraagstukken waar de ordes mee kampten, en het bleek dat zij elkaar konden vinden in hun gedachtegoed en bovendien elkaar nodig hadden om bepaalde dromen die in de gemeenschappen bestonden te verwezenlijken. Wat betreft het bestuur van het klooster is consensus het ideaal, wat meer wenselijk wordt geacht dan een dictatuur van de meerderheid. De franciscanen zijn wel eindverantwoordelijk voor het financiële beleid, maar er wordt er dus naar gestreefd om daarbij iedereen in de kloostergemeenschap te laten meebeslissen.

Omdat openheid hoog in het vaandel van het klooster staat, is ook de samenwerking met de lokale bevolking van belang. De kloostergemeenschap staat open voor samenwerking met mensen van verschillende levensovertuigingen, maar focust daarbij vooral op lokale bewoners en gemeenschappen:

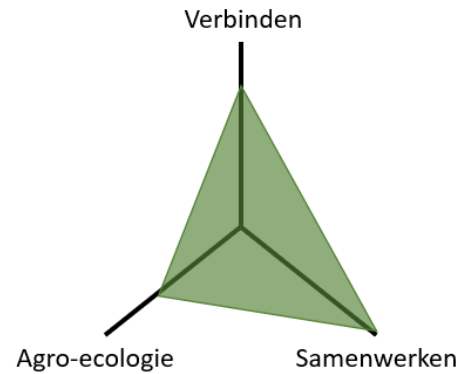
“We staan ook open voor die directe samenwerking met protestantse kerken, met andere kerkgenootschappen en religieuzen en levensovertuigingen. In eerste instantie hebben we daar eigenlijk veel meer mee te doen dan een klooster wat 20 kilometer of 25 kilometer verderop ligt. Dus we zeggen ja, dit hier is onze aarde, hier moeten we tot bloei komen, dus alles wat hieromheen groeit en bloeit zal ik maar zeggen, hebben we ons eerst tot te verhouden.” (Roland Putman, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Een voorbeeld hiervan is stichting De Loods, voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, die meehelpt met het werken in de tuin (waarbij het koffiedrinken een substantieel onderdeel is). Deze en andere vrijwilligers brengen hun eigen kennis en expertise mee, wat omarmd wordt door het klooster en leidt tot een verrijking voor de tuin en het klooster. Verder wordt ook contact met andere kloosters gewaardeerd. Zo zijn er bijvoorbeeld twee keer per jaar de bezinningsdagen, waarbij kloosterbewoners naar een ander klooster gaan om verhalen te delen en geïnspireerd te raken. Broeder Putman was dan ook geïnteresseerd in samenwerking en het delen van kennis met andere katholieke kloosters. Een sterke meerwaarde hecht hij aan informele gesprekken en het stellen van open vragen, omdat die juist het meest verrijkend en inspirerend zijn, is de ervaring.

Samenvatting

In stadsklooster San Damiano worden alle FAO-principes in meer of mindere mate wel toegepast, maar doordat het klooster in de stad ligt is de ruimte voor agro-ecologische praktijken beperkt. Daarom ligt voor dit klooster dan ook de grootste focus op de mens zelf als onderdeel van de schepping, waarbij de verbondenheid met de stad dient als belangrijkste invulling van het 'zorgen voor de schepping'. Door middel van de unieke samenwerking en de vele bronnen van kennis in het klooster komen de agro-ecologische principes en de verbinding met de maatschappij samen (zie Figuur 13).

Figuur 13. Spider-diagram San Damiano Klooster.

5.3.4 Klooster Sint-Josephsberg: Zusters Clarissen

Clarissenklooster Sint-Josephsberg, Zusters Clarissen – Megen, Noord-Brabant

Interview met zuster Emmanuël, betrokken bij het voedselbos, De Vegetarische Zuster en biologische moestuin

Het clarissenklooster in Megen wordt bewoond door een groep zusters van alle leeftijden. In het klooster wordt gewerkt om de gemeenschap van levensonderhoud te voorzien. Hierbij is het evenwicht tussen gebed en werk van belang. In het klooster bevindt zich onder andere een hostiebakkerij en wasserij, is er een gastenverblijf, diverse meditatie mogelijkheden en een kloostertuin met voedselbos en biologische moestuin. Ook is er een kloosterwinkel met lokaal geproduceerde, volgens kloosterrecept bereide ambacht. De Zusters Clarissen hebben ook het initiatief 'De Vegetarische Zuster' waarbij kloosterrecepten worden gedeeld en (digitale) kookworkshops worden gehouden.

Agro-ecologie

De zusters van het Clarissenklooster in Megen vinden diversiteit een belangrijk principe. Zo hebben ze vele verschillende soorten groenten in de moestuin ter variatie. Daarnaast hebben ze 1,5 jaar geleden een voedselbos aangelegd. De zusters hebben in samenwerking met een expert een indeling gemaakt voor het voedselbos. Dit hebben ze zo gedaan zodat het bos zichzelf gaat reguleren en daardoor veerkrachtig wordt. Door niet te kiezen voor bomen waar het onzeker van is of deze het goed doen in het Nederlandse klimaat hebben de zusters de veerkracht van het bos ook vergroot. In de aanplant van bomen en andere gewassen hebben ze heel bewust veel verschillende soorten gebruikt. Zuster Emmanuël heeft ons het plan laten zien voor het voedselbos en daar stonden heel veel soorten op. Ook hebben ze ruimte

gecreëerd voor diversiteit in het voedselbos. Ze hebben bepaalde bomen en andere gewassen aangeplant die tot voedsel dienen voor vogels en andere dieren.

“En we hebben ook, het gaat om het hele ecosysteem dus bepaalde bomen daar kunnen we waarschijnlijk zelf heel weinig van eten maar wel de vogels en andere [dieren]. Dus dat is eigenlijk ook uit principe. Een gedeelte voor hen en een gedeelte voor ons, we kunnen nooit alles afdekken.” (Zuster Emmanuël, persoonlijk mededeling, 16 april 2021).

Dit laatste heeft eigenlijk ook te maken met de wisselwerking tussen organismen, want een gezondheid en divers ecosysteem leidt tot betere interactie van soorten en synergieën. Zo hebben de zusters ook bomen aangeplant in het voedselbos wat geen voedselbomen zijn. Wel degelijk hebben deze bomen een functie, ze dienen namelijk tot het binden van stikstof zodat dit beschikbaar wordt in de bodem en opgenomen kan worden door andere bomen en planten in het voedselbos. De zusters zijn hiernaast met dit principe ook bezig in de moestuin. Ze zijn sinds kort overgestapt van een reguliere moestuin op een permacultuur moestuin. Hierbij is ook de bodembewerking veranderd, namelijk van standaard, frezen en ploegen naar eigenlijk geen enkele bodembewerking meer. De zusters verwachten dat dit leidt tot een beter bodemleven en dat dit de moestuin bevordert.

Ook werd er in de moestuin altijd gebruik gemaakt van de mest van de schapen van het klooster. Met de komst van de permacultuur moestuin willen de zusters stoppen met het gebruik hiervan, dit doen ze bijvoorbeeld door stikstofbindende eigenschappen van planten te gebruiken. Daarnaast wordt het mogelijk om al eerder in het jaar groente te kweken en kost het onderhouden van deze moestuin minder werk dan wat ze hiervoor deden.

De zusters zijn begaan met het terugdringen van het gebruik van pesticiden. Zelf gebruiken ze dit niet, maar om ook minder afhankelijk te worden van producten waarvoor dit niet het geval is, hebben ze in het voedselbos ook bepaalde citrusbomen geplant waarvan ze de citroenrasp in de keuken kunnen gebruiken. Dit hoeven ze dan niet meer van andere plekken te laten komen waar ze wel bespoten worden.

“Maar het is geen echte citroen die je kan persen maar je kunt het raspen en dan heb je een soort citroenrasp. En dat is dan onbespoten en komt van dichtbij.” (Zuster Emmanuël, persoonlijk mededeling, 16 april 2021)

De zusters hebben het principe in het voedselbos dat alle nutriënten daarin blijven. Ze moesten een aantal bomen kappen om ruimte te maken, een deel hebben ze als stronken als een soort bijenhotel neergelegd. Het andere deel hebben ze versnipperd en gebruikt als bodembedekking in het voedselbos. Daarnaast hebben de zusters een composthoop waar ze de groenteresten composteren voor in de permacultuur tuin. Ze proberen zo min mogelijk gekookt voedsel over te houden omdat ze dat om praktische redenen niet op de composthoop kunnen leggen.

De zusters van het Clarissenklooster zijn van oudsher vegetarisch, dit past bij hun spiritualiteit. In 1950 zijn ze op doktersadvies weer vlees gaan eten, maar in 2011 zijn ze toch weer overgestapt op vegetarisch. Dit is aangekaart door de jongere zusters na het lezen van een krantenartikel over de hoeveelheid water dat het kost om 1 kilo vlees te produceren.

Nog niet zo lang geleden hebben de zusters besloten dat ze op de huidige plek, waar ze nu al 300 jaar leven, te blijven wonen. Ze hebben nagedacht over hoe ze dat financieel kunnen blijven bekostigen. Hierom hebben ze bedacht om producten te ontwikkelen rondom (vegetarisch) koken, omdat ze nog steeds, in contrast tot veel andere klooster, zelf hun eten koken. Zo verkopen ze verschillende kruidenmelanges uit eigen tuin, unieke jams die in de supermarkt liggen, spreads als kaas/vlees vervanger op brood en houden ze regelmatig kookworkshops. De producten worden veelal bij lokale verkooppunten verkocht. Zuster Emmanuël gaf aan dat er vanuit de provincie iemand is die meekijkt en meedenkt over de productlijnen en helpt om de kansen te benutten die er zijn. Daarnaast willen de zusters het kloostergebouw verduurzamen, maar omdat dit een monument is, ligt dit op het moment bij de gemeente om over te beslissen.

De herintroductie van vegetarisch eten heeft er voor gezorgd dat de zusters nu een duidelijke visie hebben omtrent dit gebied, ze willen vegetarisch i.p.v. vleesvervangend koken. Dit uit zich ook in de producten die zij maken, waarbij er op is gelet dat de nodige voedingsstoffen er in zitten. De kennis hiervoor heeft ze gekregen doordat ze een opleiding heeft gedaan aan de groene keuken academie in Amersfoort, daar heeft ze geleerd om vegetarisch i.p.v. vleesvervangend te koken.

“En de spreads zijn eigenlijk om een alternatief te bieden voor zuivel en vlees op brood. Dus een is met kapucijners en paprika en een ander met wortel en zonnebloempitten en de derde met allerlei groenten een soort sandwich spread maar dan veganistisch.” (Zuster Emmanuël, persoonlijk mededeling, 16 april 2021)

Verder verbouwen de zusters veel van wat ze zelf gebruiken. Dat wat ze inkopen is lokaal en seizoensgebonden.

“Dus de ingrediënten die we gebruiken met koken zijn gewoon eenvoudig van het seizoen en van dichtbij.” (Zuster Emmanuël, persoonlijk mededeling, 16 april 2021)

Dat wat ze verbouwen krijgt ook steeds meer een extensief karakter.

“we willen dus eigenlijk overstappen naar een moestuin waar gewoon de hele tijd door dus waar ook niet geploegd wordt maar dat de bodem gewoon hetzelfde blijft.” (Zuster Emmanuël, persoonlijk mededeling, 16 april 2021)

Verbinden

Middels activiteiten in de tuin van het klooster willen de zusters andere mensen betrekken bij duurzaam voedsel en spiritualiteit, zowel gelovige mensen als leken, zoals door de zusters zo genoemd. Daarnaast heeft het klooster nu ook een samenwerking met een andere lekgemeenschap die ook een permacultuur moestuin heeft, om informatie uit te wisselen en elkaar te helpen. Tevens heeft het klooster een samenwerking met 'ontwikkel boerderij de Laarhoeve' die voor hun producten maken van de gewassen uit de kloostertuin. Hier werken mensen met afstand tot de arbeidsmarkt. Dit zijn tekenen van inclusiviteit en rechtvaardigheid

Het klooster is bezig met de aanleg van een struintuin voor gasten zodat die kunnen ervaren hoe het is om in een tuin te werken en fruit te plukken. Dit wordt gedaan aan behulp van een handboek voor voedselbossen, Het al aangelegde voedselbos wekt ook de nodige interesse, het klooster is al benaderd door tv en krant en kan op deze manier haar principes en kennis met een hele nieuwe doelgroep delen.

De zusters hebben elk jaar een programma van permanente vorming. Dit jaar staat deze helemaal in het teken van groene theologie. Tijdens een event hiervan is er iemand een lezing komen geven over groene theologie en is onderwerpster van het voedselbos bij het klooster langsgesproken om hier meer over te vertellen aan alle zusters. Hierdoor wordt dit project, en alle andere groene projecten echt gedragen door de zustergemeenschap als geheel en niet maar door een paar.

Daarnaast zijn de zusters deel van 'space for grace', een organisatie die de zoektocht naar vitaliteit in katholieke klooster ondersteund. Hierin zijn ze gematched met een andere gemeenschap die over vergelijkbare groene activiteiten nadenkt.

Om meer inkomsten te generen willen de zuster hun gastenverblijf vergroten van 8 naar 12 kamers. Deze leven met mee het kloosterritme en krijgen ook een introductie in het vegetarisch eten van de zusters, wat ze ook thuis nog kunnen beleven en proeven door middel van de producten.

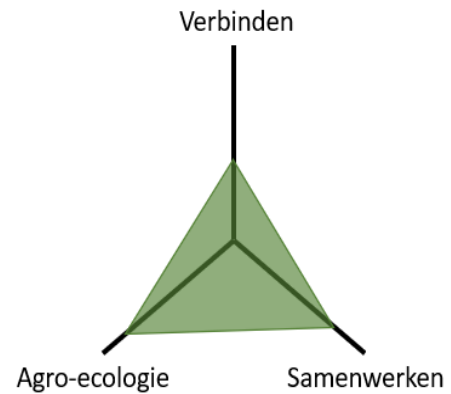
Samenwerken

Zuster Emmanuël was heel enthousiast als het gaat over samenwerken en het uitwisselen van kennis. Groen leven is echt deel van de spiritualiteit van de clarissen en is voor hen daarom erg belangrijk om andere daar ook deel van te laten worden. Ze zou daarom graag deel worden van een netwerk van mensen die hier mee bezig zijn. Hierin is de eigenheid van de zusters belangrijk. De clarissen zijn een biddende congregatie en bepaalde zaken gaan daarom voor een actieve samenwerking. Zo was zuster Emmanuël uitgenodigd om een kookworkshop te geven tijdens het bezoek van Godfrey aan het DKZ in Maart. Echter was dit midden in de 40-dagen tijd en op een bepaalde feestdag, hierdoor heeft zuster Emmanuël besloten om niet in te gaan op de kookworkshop.

Samenvatting

De zusters van het Clarissenklooster in Megen zijn veel bezig met groene activiteiten. De aanleg van het voedselbos en de permacultuur moestuin getuigen hiervan. Ze zouden het heel fijn en belangrijk vinden om samenwerkingen aan te gaan met andere kloosters om informatie en ervaringen uit te wisselen. Ook willen ze graag mensen verbinden bij hun activiteiten, maar hier hebben zij zelf nog de grootste moeite mee (zie Figuur 14). Daarom kan het DKZ het meeste van hun leren als het gaat om samenwerking en FAO-principes.

Figuur 14. Spider-diagram Clarissenklooster Megen.

5.3.5. Abdij Lilbosch

Trappistenklooster Abdij Lilbosch – Echt, Limburg

Interview met broeder Malachias, abt trappisten abdij Lilbosch Echt

Abdij Lilbosch is een trappistenklooster die bestaat sinds 1883. De trappisten die hier tegenwoordig wonen leven geheel zelfvoorzienend. Op de 150 hectare landbouwgrond bevindt zich een moestuin, fruitboomgaard, akkerbouw, een stilte- en meditatie tuin én worden er de Livar varkens gehouden. De trappisten leiden en naar binnen toe gekeerd, biddend bestaan en werken daarnaast op het land.

Agro-ecologie

Bij abdij Lilbosch werd diversiteit in zowel personen als gewassen die ze verbouwen gezien als een belangrijk onderdeel van het leven. Het leefmilieu is een bont en bloeiend landschap, zoals bedoeld door God:

“Blijkbaar houdt God van bontheid en veelkleurigheid en vraagt ons ook die liefde eigen te maken.” (Abt Dom Malachias, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Het terrein van de abdij is het grootste onder de geïnterviewde kloosters, namelijk zo'n 150 hectare in totaal. Dit omvat landbouwgrond en verschillende (stille)tuinen. Omdat het terrein zo groot is zijn er ook verschillende type grond aanwezig. Dit betekent dat de soorten die worden verbouwd zijn afgesteld op het type grond en de bijbehorende pH waarde, of dat er verschillende soorten wildgroei is over het gehele terrein. De grond heeft dus verschillende functies. Zo zijn er bijvoorbeeld fruitboomgaarden, landbouwgronden, is ruimte voor het houden van bijenvolken en worden er varkens gehouden.

Binnen de abdij wordt beoogd om mee te bewegen met de natuur:

“Je moet alle hens aan dek hebben om op het moment dat de oogst daar is het binnen te halen dus daar moet je inspelen op het ogenblik. Als het morgen niet rijp is dan gaan we overmorgen oogsten, of als het morgen regent dan gaan we de dag daarna pas oogsten.” (Abt Dom Malachias, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Het meebewegen is ook terug te vinden in het gedachtegoed:

“zo zal ook in het gebedsleven het leven rijker worden als je leert inspelen op God dan als je God als jouw sinterklaas gaat gebruiken die jouw wensen moet vervullen.” (Abt Dom Malachias, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Het tegenwerken van de natuur, bijvoorbeeld middels pesticiden of door het geven van te weinig ruimte aan dieren, resulteert volgens het gedachtegoed in minder smakelijk en gezond eten. Er wordt bedoeld om synergieën te laten ontstaan ‘die de eigenheid van het dier nog rijker maakt’.

Daarnaast zijn er bijenvolken die worden gebruikt om de appelboomgaard en andere soorten te bestuiven. Ook is er plaats voor (zeldzame) vleermuizen op de kerkzolder, die leven van de insecten op het landgoed. Het is belangrijk om deze insecten te behouden, wat betekent dat er weinig insecticiden worden gebruikt. Ook wordt het behouden van insecten bevorderd door het feit dat niet heel het domein is ontgonnen. Dit betekent dat er nog een aantal turf en veengebieden zijn, wat bevorderlijk is voor de insectenpopulatie.

De abdij heeft geen certificatie omtrent biologisch landbouw, aangezien het volgens hen niets zou toevoegen. Dom Malachias geeft aan dat de manier waarop sommige praktijken worden bedreven beter is dan wat de biologische certificatie van hen vraagt bijvoorbeeld hoe de varkens worden gehouden. Op andere plekken zijn ze wat minder biologisch, maar het aanvragen van dergelijke certificatie is zinloos aangezien ze zich dan in ‘kleine bedrijfjes’ op moet splitsen puur om het certificaat te halen. Weer komt hier het meebewegen terug, aangezien wordt aangegeven dat het niet het doel is om de dieren te verwaarde en te vermarkten. Uiteindelijk zal dit wel gebeuren, maar hiervoor worden ze dus niet specifiek gehouden. Echter is het wel een inkomstenbron en wordt het niet gebruikt voor eigen consumptie, aangezien de abdij bewoners al eeuwenlang vegetarisch eten. Over het algemeen wordt alles wat ‘over’ is ook gebruikt in verschillende sappen, wijnen of

marmelades. De prijzen in de winkel van de abdij zijn niet aangepast om zoveel mogelijk te verkopen en willen dus ook niet concurreren met andere, grotere, partijen. Hetgeen wat wordt geproduceerd wordt afgestemd op wat mogelijk is in dat jaar.

Wanneer de tijd is om te oogsten, wordt bepaald door de geur, de kleur en de algemene ervaring met de oogst en de gewassen:

“Eerst waarnemen en daarop inspelen. dus niet je eigen zin opleggen en denken vandaag hebben we de gelegenheid, vandaag gaan we appelsap maken, vandaag gaan we bessen plukken.” (Abt Dom Malachias, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

“Wees organoleptisch, laat je zintuigen bepalen wanneer wat mogelijk is.” (Abt Dom Malachias, persoonlijke mededeling, 19 april 2021)

Qua eetgewoonten eten de abdij bewoners dus al eeuwen lang vegetarisch. Er worden veel bonen gegeten als eiwit vervangende kost en ook is er vaak rauwkost aanwezig in de maaltijden.

Verbinden

Binnen de abdij wordt uitgegaan van een ambachtelijke kennis van zaken. Dat betekent dat de kennis van binnen de gemeenschap komt en dat er weinig invloed van buitenaf is. De landbouwgronden en de gebouwen worden beheerd door de broeders zelf. Er zijn een aantal vaste medewerkers, zoals een tuinman en de winkelmedewerkers, en wat vrijwilligers die helpen. Over het algemeen is de abdij weinig gereguleerd door externe regelgeving.

De abdij kent wel een winkel, maar deze wordt gerund door vrijwilligers en medewerkers. De ‘voorkant’ die in contact staat met de buitenwereld wordt dus voornamelijk beheerd door medewerkers en vrijwilligers, terwijl de aanvoer voor de winkel wordt beheerd en verschaft door de kloosterbewoners. De winkel heeft wel als expliciet doel om laagdrempelig de boodschap van de kerk te delen. Verder heeft het klooster weinig initiatieven omtrent verbinding met de buitenwereld.

Samenwerken

De abdij heeft een oriëntatie op God en willen dat ten volle ruimte geven. Dit betekent dat ze weinig contact hebben met de buitenwereld. Er is contact met verschillende abdijen en ook worden er dingen uitgewisseld. Echter is het niet zo dat er samen activiteiten worden ondernomen.

Met betrekking tot samenwerking met het DKZ, staat het klooster hier wel voor open, al is het in beperkte mate aangezien ze dit niet hun ‘core business’ willen maken:

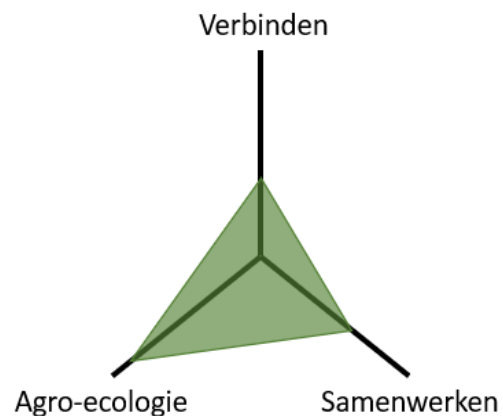

“Er is natuurlijk samenwerking mogelijk in kennis, door u dan nu bemiddeld, maar het kan ook regelrecht gebeuren. Zij het dan niet in continue uitwisseling, maar af en toe en gericht.” (Abt Dom Malachias, persoonlijke mededeling, 19 april 2021).

Verder ziet het klooster ook wel voor zich om bepaalde producten uit te wisselen mocht het DKZ zijn eigen producten produceren of een winkel starten.

Samenvatting

Abdij Lilbosch heeft met afstand het meeste grond onder de geïnterviewde partijen. Het gebruikt deze grond op veel verschillende manieren, veelal biologisch of natuurinclusief. De bewoners leven over het algemeen afgesloten van de samenleving, om zo zich te kunnen oriënteren op God. Hierdoor is de verbinding met de samenleving terug te brengen tot enkele vrijwilligers en de abdijwinkel, waar de producten worden verkocht (zie Figuur 15). Het DKZ zou middels het sporadisch delen van kennis een verband kunnen opbouwen met abdij Lilbosch. Gebaseerd op de resultaten zou dit verband voornamelijk gericht zijn op het delen van agro-ecologische kennis en minder op de verbinding met de samenleving.

Figuur 15. Spider-diagram Abdij Lilbosch.

5.3.6 Emmausklooster

EMMAUS KLOOSTER

Kapucijnenklooster Emmaus – Velp, Noord-Brabant

Interview met Joos van Gestel, verantwoordelijk voor de vrijwilligersgroep van het tuinonderhoud

Het Emmausklooster is het oudste kapucijnenklooster van Nederland en bestaat sinds 1645. In 2014-2015 zijn de laatste kapucijnen vertrokken uit het klooster en zijn er nieuwe initiatieven in het klooster gestart. Zo is er sinds 1997 een gastenverblijf, worden er retraites, trainingen en cursussen gegeven en vinden er activiteiten plaats in de kloostertuin zoals de tuinweken. In de kloostertuin bevindt zich onder andere een grote moestuin waarvan de oogst wordt gebruikt in de maaltijden voor de gasten.

Agro-ecologie

De tuin van het Emmausklooster was van oorsprong bedoeld als voedselvoorziening voor de kapucijnen, die ervan leefden. Ondanks dat er sinds 2014/2015 geen broeders meer in het klooster wonen, wordt het gebruik van de tuin nog wel volgens deze traditie voortgezet. Wat betreft diversiteit wordt vooral de aandacht gegeven aan een grote variëteit aan groenten en fruit. Er worden zo'n 40-50 verschillende soorten groente en fruit verbouwd, die tevens biologisch verbouwd worden. Zo worden er bijvoorbeeld geen gifstoffen gebruikt. Hierdoor krijg je door het jaar heen, en in verschillende jaren, een variatie in het aanbod voor de restaurantkeuken, die de producten uit de tuin afneemt. Daarnaast worden ook nog bloemen verbouwd, bijen gehouden, en een bosperceel onderhouden, wat bijdraagt aan de diversiteit binnen de kloostertuin. Verder wordt zoveel mogelijk zaden van eigen kweek gebruikt wanneer er wordt ingezaaid, er zijn drie composthoppen en mest komt van lokale boeren. Wanneer regenwater niet voldoende is voor de groenten, wordt water uit een naastgelegen wiel van de Maas gehaald. Het gedachtegoed van de kapucijnen met betrekking tot zuinigheid wordt daarmee dan ook voortgezet. In het bosperceel is er een looproute met beelden van heiligen, wat voor binding zorgt tussen de tuin en het religieuze erfgoed van het klooster.

Joos van Gestel, die de leiding over het tuin- en bosonderhoud heeft, hecht veel waarde aan de biologische manier van voedsel verbouwen, maar het keukenpersoneel en sommige andere vrijwilligers betrokken bij het klooster niet. Doordat niet iedereen meewerkt aan het in stand houden van agro-ecologische principes die passen bij het gedachtegoed van de kapucijnen, worden die principes niet consequent toegepast, en is het in de toekomst onzeker of het biologisch tuinieren kan worden voortgezet.

Verbinden

Het klooster probeert de tuin te verbinden met de bezoekers van het klooster. Een interessant initiatief met betrekking tot de kloostertuin is de zogenaamde tuinweek. Deze wordt vijf maal per jaar georganiseerd, en daarin komen mensen een week lang in het klooster wonen om mee te helpen in de tuin. Waarden die hierbij voorop staan, is met name plezier hebben in het werken in de tuin, en de verbondenheid met de natuur. De tuin is niet bedoeld om rendabel te zijn, dus de persoonlijke drijfveren zijn veel belangrijker. Verder zijn er elke week rondleidingen door de tuin op zaterdag. De nadruk van het aspect verbinding wordt dan gelegd op de rust en het buiten zijn. Voor de vrijwilligers is tevens ook de band met elkaar van belang, en de tuin heeft een groot aandeel in het bewerkstelligen van die band:

“Dan komt ook die verbinding en daar verlangen we uiteindelijk allemaal naar. Dus wij kunnen dat hier in die tuin voor een deel verwezenlijken. En dat vind ik belangrijk.”
(Joos van Gestel, persoonlijke mededeling, 21 april 2021)

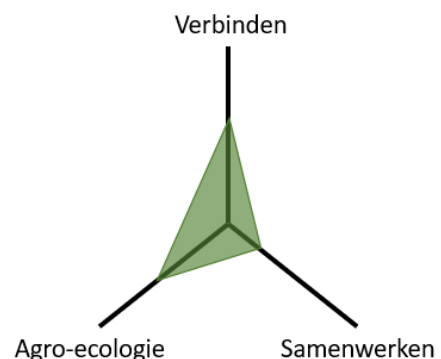
Samenwerken

Het Emmausklooster is verbonden aan het fietsboekje ‘Een weelde aan groen’ samen met drie andere kloostertuinen, waaronder de abdij Maria Refugie die ook in dit onderzoek is behandeld.

Er bestaat onder de vrijwilligers een verlangen om ook inspiratie op te doen van andere kloostertuinen. Om deze reden is er interesse voor samenwerking met andere kloosters, maar door de beperkte tijd die vrijwilligers hebben, komt dit er vaak niet van. Daarnaast, omdat er geen broeders meer wonen in het klooster, hebben de meeste vrijwilligers een grotere focus op tuinieren, en minder met het religieuze leven en gedachtegoed.

Samenvatting

Er wordt met een aantal agro-ecologische principes gewerkt in de tuin, maar niet allemaal, en ook niet consequent. Interessant voor het DKZ is met name het verbindings aspect (zie Figuur 16), bijvoorbeeld het initiatief van de tuinweek, wat een inspiratie zou kunnen zijn om meer mensen te betrekken bij agro-ecologisch tuinieren.

Figuur 16. Spider-diagram Emmausklooster.

5.3.7 Leefgemeenschap de Huijberg

De Huijberg, leefgemeenschap in samenwerking met wilhelmiënklooster Ste. Marie van de Broeders van Huijbergen – Huijbergen, Noord-Brabant

Interview met Rob Knipping, initiatiefnemer leefgemeenschap De Huijberg

De Huijberg is een leefgemeenschap waarbij inspiratie en verbondenheid met de natuur van belang is. Zij maken in bruikleen gebruik van het bestuurshuis, gastenkamers, tuin en groene vleugel van het klooster van de Broeders van Huijbergen. De leefgemeenschap helpt zo mee met het voortbestaan en onderhoud van het klooster. De leefgemeenschap werkt in de moes- en kruidentuin en leven volgens een kloosterritme. Er zijn diverse meditatie mogelijkheden, plannen voor een kloosterwinkel, yogalessen, wandelingen en een permacultuur tuin.

Agro-ecologie

Bij de Huijberg wordt er veel aandacht besteed aan diversiteit in organismen. Dit komt mede omdat de tuin is ingericht gebaseerd op permacultuur principes. De biodiversiteit is daarom hoog:

“Er zitten hier enorm veel vogels, er zitten nu al salamanders in de vijvers en kikkers in de vijver. En vlinders vliegen volop.” (Rob Knipping, persoonlijke mededeling, 15 april 2021)

Ook is er een insectenhotel en zijn er bijenkasten aanwezig. De bijen worden niet gebruikt voor de honing, die is namelijk voor de bijen zelf. Ze dienen voor de bestuiving van de gewassen. Omdat de Huijberg volgens permacultuur principes werkt wordt er ten alle tijden rekening gehouden met wisselwerking van organismen. Het idee van permacultuur is namelijk dat er wordt gewerkt met de natuur in plaats van er tegen. Er wordt gezocht naar balans.

Daarnaast worden er geen pesticiden gebruikt en dit wordt ook gezien als nadelig voor de natuur en de gewassen. Er zijn verschillende dingen aanwezig die de efficiëntie van de grond verhogen. Voorbeelden zijn het gebruik van mos om onkruid tegen te gaan en de grond vochtig te houden, of het gebruik van karton op de bodem om dezelfde reden. Ook wordt de compost zelf gemaakt:

“[Een hinkelhof is een] bergje, een verhoging, waarbij je het gras afgraaft en daar leg je hout in en dan komt er aarde op en leg je graspollen omgekeerd op en daar gaat weer aarde overheen en dat zorgt ervoor dat er een hele goede compost ontstaat op een natuurlijke manier. Dat [houdt] water [vast zodat] daar bodemleven opgang komt.” (Rob Knipping, persoonlijke mededeling, 15 april 2021)

Daarnaast gebruiken ze zoveel mogelijk eigen water en er wordt gezocht naar een balans in de hoeveelheid die aan planten wordt gegeven:

“Want als [we] de planten gaan verwennen met water, dan [...] gaan ze niet diep wortelen. Ja, de kunst is om daar een evenwicht in te vinden. Je kunt ook te weinig geven waardoor ze afsterven. Maar dat leert het door het een aantal jaren te doen” (Rob Knipping, persoonlijke mededeling, 15 april 2021)

Over het algemeen wordt alles hergebruikt wat aanwezig is, wat dus betekent dat er op een circulaire manier wordt gewerkt. Ook worden er geen machines gebruikt omdat dat de grond een stuk vaster maakt, terwijl ze willen dat de grond los blijft.

Verbinden

De leefgemeenschap staat in ieder geval iedere drie weken in contact met de broeders, aangezien ze dan een overleg hebben waarin wordt gekeken of er een verbinding gemaakt kan worden op de huidige projecten. Daarnaast is er wederzijdse interesse en hieruit ontstaat ongepland contact.

Bij de Huijberg gaat het om het proces en niet om het produceren zelf. Er in ieder geval 10 vrijwilligers aanwezig die graag betrokken worden bij de gemeenschap. Mensen kunnen een retraite bijwonen of zich op een andere manier bij de gemeenschap voegen.

“Er wordt hier bijna niet geoordeeld, als jij een werkje in de tuin krijgt en dat ga je doen en of je dat nu langzaam of snel doet, dat maakt ons niet uit. Het gaat erom dat jij dat werkje kan doen en dat je dat met plezier doet. Er ontstaan hele mooie gesprekken.” (Rob Knipping, persoonlijke mededeling, 15 april 2021)

Ook worden mensen betrokken door het weggeven van de oogst. Dit gebeurt namelijk als er teveel geoogst wordt voor eigen consumptie. Dit is ook een manier waarop contact wordt gemaakt met mensen uit het dorp, of andere mensen die langs lopen. Mensen worden ook betrokken tijdens een open dag die gezamenlijk wordt georganiseerd met verschillende organisaties in het dorp zoals een molenaar en een bakker. Verder wordt er elk jaar een thema tentoonstelling georganiseerd in het klooster. Ook proberen ze iedere maand een activiteit te hebben waar zo'n 10 gasten op af komen. Hieruit worden ook inkomsten gehaald en wordt er interesse gewekt onder de bevolking. Daarnaast is er een project opgestart wat zich richt op het aanleggen van schooltuinen, iets wat ook door de broeders gewaardeerd wordt wegens de connectie met het onderwijs.

“Dat er nu allerlei dingen gebeuren door ons maar ook gezamenlijk met de broeders is het veel meer gaan leven. En gaat het ook voor het dorp weer veel meer leven. Het trekt mensen uit het dorp. Uit je directe omgeving, uit de wijk, zorg dat die mensen getriggerd worden op welke manier dan ook.” (Rob Knipping, persoonlijke mededeling, 15 april 2021)

Ook is de Huijberg lid van het VELT initiatief, waarvan ze nuttige informatie krijgen van verschillende mensen. Zo wordt er voortdurend kennis geaccumuleerd. Aangezien de Warmoezerij ook lid is van dit initiatief (appendix 3), zijn hier dus mogelijkheden. Als laatste is er een winkel gestart in het klooster, welke wordt gerund door de broeders.

Samenwerken

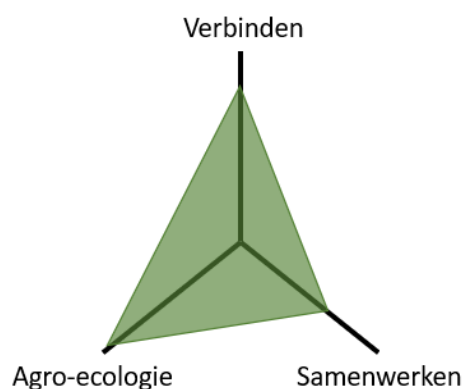
Er zijn verbanden gelegd met verschillende organisaties in het dorp. Zo wordt er samengewerkt met een Thomashuis, wat betekent dat ook mensen met afstand tot de arbeidsmarkt worden betrokken. Er is ook samenwerking met andere kloostergemeenschappen. Daarnaast wordt er actief gezocht naar inspiratie:

“Dus we zijn vorig jaar naar Brugge en Gent geweest om eens wat te spreken met mensen die daar [klooster]winkels zijn begonnen of andere leuke ideeën hadden om te kijken hoe dat loopt.” (Rob Knipping, persoonlijke mededeling, 15 april 2021)

De Huijberg geeft ook aan erg open te staan voor het aangaan van samenwerkingsverbanden met het DKZ. Daarnaast werd aangegeven dat de broeders van het klooster ook open staan om in contact te komen.

Samenvatting

De leefgemeenschap voldoet sterk aan de FAO-principes die betrekking hebben tot de ecologie aangezien ze hun landbouw baseren op principes uit de permacultuur. Er zijn verschillende technieken te vinden die geschaard kunnen worden onder TEK en ze zijn bereid deze uit te wisselen met het DKZ. Aangezien ze ook lid zijn van VELT kan op dit vlak waarschijnlijk ook kennis worden uitgewisseld. De Huijberg is erg actief in het contact leggen met andere en daarom zijn er veel vlakken die inspiratie kunnen bieden aan het DKZ (zie Figuur 17).

Figuur 17. Spider-diagramm leefgemeenschap De Huijberg.

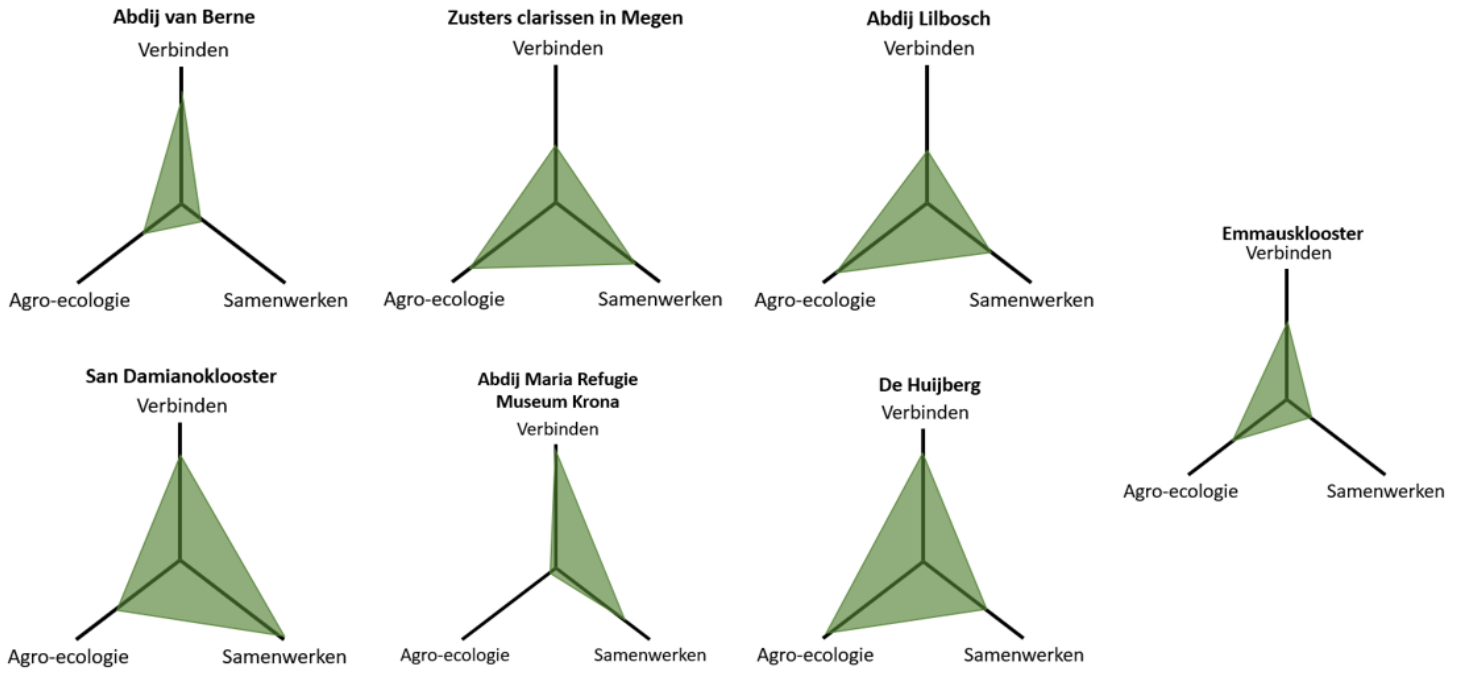

6. Conclusie

Met de ontwikkelende samenwerking tussen het DKZ en de Warmoezerij wordt er een brug geslagen tussen het groene gedachtegoed van het klooster en de agro-ecologische praktijken van het DKZ. Om de TEK van het DKZ verder te verrijken zou zij nieuwe praktijken kunnen toevoegen die passen bij haar gedachtegoed. Om dit vruchtbaar te doen, zijn er een drietal pijlers gevonden waaraan toekomstige praktijken moeten voldoen. De eerste pijler is agro-ecologie, waarvan de waarden zijn gebaseerd op de FAO-principes. In het DKZ zelf zijn de FAO-principes op dit moment niet duidelijk aanwezig, maar bij de Warmoezerij is elk element van de FAO terug te vinden. De tweede pijler is verbinding. Het DKZ vindt het belangrijk om mensen te verbinden met elkaar, met de natuur en met het klooster. In het kader van dit onderzoek zou deze verbinding bewerkstelligd worden door mensen samen te laten komen op plekken waar agro-ecologische praktijken worden uitgevoerd. Ook is het mogelijk om netwerken te bevorderen of te creëren met gelijkgestemden, waarin een infrastructuur wordt verschaft voor het delen van ideeën. Het aangaan van relaties past ook goed bij de Dominicaanse orde, omdat het terug te vinden is in het gedachtegoed. De broeders staan namelijk erg open voor het aangaan van verbindingen met verschillende gedachtestromingen, ookal zijn deze niet volledig in lijn met het dominicaanse gedachtegoed. De derde pijler is samenwerking met andere kloostergemeenschappen. Het DKZ zou graag bijdragen aan een verbinding tussen verschillende kloostergemeenschappen in Nederland. Op deze manier zou het kloosterleven weer een belangrijkere rol kunnen gaan spelen in de samenleving.

Na het interviewen van de verschillende kloostergemeenschappen in Nederland is naar voren gekomen dat er veel verschillende groene praktijken worden uitgevoerd. Van deze praktijken kan het DKZ leren hoe zij hun traditionele ecologische kennis kunnen verrijken. De groene praktijken van de verschillende kloostergemeenschappen scoren verschillend op de aanwezigheid van de gevonden pijlers (Figuur 18). Zo zijn de groene praktijken van de zusters clarissen in Megen een mooi voorbeeld van hoe er gewerkt kan worden volgens de FAO-principes van de agro-ecologie, door gebruik te maken van de interactie tussen verschillende planten, zo min mogelijk externe hulpbronnen te gebruiken en al het blad-, en groenafval in het systeem te houden. Het San Damiano klooster vormt een goed voorbeeld over hoe lokale mensen met allerlei geloofsovertuigingen kunnen worden betrokken bij het klooster. Wat betreft de laatste pijler zijn er al verschillende initiatieven voor het bevorderen van relaties met andere kloosters, ook met betrekking tot groene praktijken. Een voorbeeld hiervan is 'Een weelde aan groen', een boekje over verschillende kloostertuinen met bijbehorende fietsroute. Het Emmaus klooster en abdij Maria Refuge werken hier aan mee. Daarnaast zijn er verschillende kloosters die zouden openstaan voor een samenwerking met het DKZ op het gebied van (het delen van kennis over) de agro-ecologie. Welke kloosters wij aanraden als inspiratie voor elke pijler kunt u lezen in het advies.

Figuur 18. Scores van de verschillende kloosters op de 3 pijlers (1) agro-ecologie, (2) verbinden en (3) samenwerken.

7. Discussie

In de discussie wordt gereflecteerd op de effectiviteit van de gebruikte methodes en concepten. Op deze manier wordt geprobeerd om zwaktes tijdens het onderzoek te onderscheppen en suggesties te doen voor verbeteringen.

Methodes

De eerste twee deelvragen zijn volledig beantwoord door een enkel locatiebezoek. Met het bezoek is een goed beeld verkregen over de situatie bij het DKZ en haar wensen als de betrokken partijen. Idealiter waren we wat langer op locatie geweest of meerdere malen terug gekomen om ons breder te kunnen oriënteren. Op deze manier hadden we bijvoorbeeld beter inzicht kunnen krijgen over de Herstructureringsmaatschappij Overijssel (HMO) en hun plan met het klooster, of meer informatie kunnen vergaren over de verschillende expertises die reeds aanwezig zijn binnen het klooster. De COVID-19 regulaties lieten dit echter niet toe en ook de tijdslimitatie speelde hier een rol in. Tijdens het locatiebezoek hebben we broeder Jan Laan en Leo Oosterloo gesproken. Achteraf gezien is door hen te spreken voldoende informatie verkregen over het gedachtegoed binnen het klooster en de huidige agro-ecologische praktijken. Om meer in lijn te komen met de komst van Godfrey en de wensen die hier aan verbonden zijn, was het wellicht goed om naast het locatiebezoek een focusgroep te organiseren met betrokkenen omtrent zijn bezoek. Dit aangezien deze opdracht als *baseline study* dient voor zijn komst. Met een focusgroep zouden specifiekere ideeën over dit bezoek kunnen worden meegenomen, waardoor beter bepaald kon worden waar precies naar gezocht moest worden. Echter was dit ook door de tijdsrestrictie lastig, aangezien deze vóór het afnemen van het eerste interview plaats zou moeten vinden en volledig geanalyseerd zou moeten zijn. Op deze manier zou het een meerwaarde bieden, aangezien de interviewvragen alleen zo adequaat afgestemd konden worden op het DKZ.

Het verwerken van de resultaten bij de eerste deelvraag is gedaan op basis van het analytisch framework van de FAO-principes. Hiervoor is gekozen aangezien er werd verwacht dat op deze manier gebreken met betrekking tot de principes konden worden geïdentificeerd. Echter bleek het zo te zijn dat bij de bezochte locaties alle principes al aanwezig waren, iets wat van tevoren dus niet was geanticipeerd. Hierdoor was er geen specifieke focus meer nodig op het verbeteren van bepaalde principes. Om deze reden is er voor gekozen om de interviews niet te analyseren aan de hand van de FAO-principes, maar aan de hand van de bevindingen van het locatiebezoek (agro ecologie, verbinding, samenwerking). Hiervoor is gekozen om de resultaten specifiekere af te stemmen op de wensen van het DKZ.

Het selecteren en benaderen van de kloosters voor de derde deelvraag ging voorspoedig. Dit had wellicht te maken had met het feit dat we actief en direct contact met hen hebben opgenomen via de telefoon in plaats van een meer passieve manier via mail. De gecontacteerde kloosters waren geselecteerd op basis van een eerder opgestelde lijst met kloosters die potentie hadden met betrekking tot het onderzoeksonderwerp (Appendix 6). Hierna zijn de meest relevante kloosters opgebeld met de vraag of ze open stonden voor een interview. De uiteindelijke selectie van de kloosters was afhankelijk van de respons van de kloosters die waren benaderd. Dit betekent dat we een beperkte invloed hadden op de orde van de kloosters en hun locaties. Door een gebrek aan respons zijn sommige kloosters met veel potentie, zoals Abdij Koningshoeven (Berckel-Enschot), niet meegenomen in dit

onderzoek. Uiteindelijk zijn alle kloosters die wel zijn geïnterviewd gesitueerd in Noord-Brabant of Limburg. Met betrekking tot de samenwerking tussen het DKZ en andere kloosters was het wellicht waardevoller geweest om ook kloosters dichterbij Zwolle te interviewen. Wel zijn er kloosters geïnterviewd met uiteenlopende oriëntaties (bv. kapucijnen, norbertijnen, clarissen). In een vervolgonderzoek zou een quorum gesteld kunnen worden voor hoeveel kloosters er betrokken moeten worden, zowel per provincie als per religieuze orde. Op deze manier kunnen er wellicht (nog) meer uiteenlopende ideeën en groene praktijken naar voren komen, aangezien de leefomgeving van de gemeenschappen in dat geval sterker verschilt. Ook zou dit voordelig zijn voor het aangaan van samenwerkingsverbanden.

Binnen de selectie van de personen die werden geïnterviewd waren er twee personen die wel gebruik maakten van een klooster, maar geen afgevaardigden van het klooster zelf zijn. Dit waren Rob Knipping van leefgemeenschap de Huijberg en Karin de Rijk van museum Krona. Ons doel was in eerste instantie om enkel afgevaardigde van het klooster zelf te interviewen. Hierin zou de volgende keer in de selectie dus meer rekening gehouden moeten worden. Dat neemt niet weg dat deze interviews zeer waardevol zijn gebleken aangezien deze informatie verschaften op vlakken die niet werden omvat in de interviews met kloosterbewoners. Zo handelde leefgemeenschap de Huijberg volgens de geloofsovertuiging van het bijbehorende klooster. Dit gaf veel inzicht in hoe een dergelijke geloofsovertuiging gewaarborgd blijft in personen die niet per definitie bij een christelijke orde horen. Aan de andere kant gaf museum Krona veel informatie over de verbinding met de maatschappij in het algemeen en over het samenwerken tussen kloosters, of partijen die gebruik maken van het klooster. Ook dit is relevant aangezien er veranderingen plaatsvinden van de betrokken partijen binnen het DKZ.

TEK en FAO-principes

In het onderzoek hebben we gebruik gemaakt van het concept TEK en de FAO-principes. Ondanks dat dit een effectieve en gestructureerde manier is gebleken voor het inwinnen van informatie omtrent ecologische kennis, is het goed om na te denken over andere definities voor de ecologische kennis binnen kloostergemeenschappen. Het is namelijk zo dat het begrip TEK ervan uitgaat dat deze kennis reeds aanwezig is en ook traditioneel is, dus dat het al voor lange tijd gebruikt wordt en tevens wordt doorgegeven van generatie op generatie. Soms was dit ook zo, maar het bleek simpelweg niet altijd het geval bij iedere geloofsgemeenschap. Dit heeft onder andere te maken met de verschillende oriëntaties binnen de gemeenschappen, aangezien sommige meer gefocust zijn op landbouw dan andere of een andere visie op natuur hebben. Ook is er soms veel kennis, maar komt deze kennis enkel en alleen van moderne technieken of bronnen. In deze gevallen is TEK dus niet toepasbaar, aangezien moderne kennis TEK alleen kan verrijken als er een basis bestaat van traditionele kennis (Berkes, 2000). Bij de FAO-principes kwam dit ook naar voren, aangezien het een aanname maakt over op welke manier de landbouw is vormgegeven. Als een geïnterviewde partij niet in dit plaatje paste was het af en toe lastig om de informatie te krijgen die we wilde krijgen, aangezien de vragen wel op deze principes waren geformuleerd.

Hier kan op verschillende manieren rekening mee gehouden worden. Ten eerste is het mogelijk om verschillende theorieën of frames te gebruiken. Een voorbeeld van wat naast TEK en de FAO-principes gebruikt kan worden is het concept *land ethics*, een holistische en ecocentrische filosofie (Callicott, 2013). De vereiste om traditioneel te zijn valt hiermee dus weg. Daarnaast zouden er nog meer concepten bij gezocht moeten worden om alle verschillende mogelijkheden die naar voren komen uit de interviews te omvatten. Dit betekent

echter wel dat er een ongestructureerd interview gehouden moet worden waarin er geen richting wordt gegeven. Pas daarna zouden er dan concepten aan worden gekoppeld. Dit is dus een stuk omslachtiger dan de huidige manier aangezien het onderzoeksonderwerp minder goed afgebakend is. Daarom is een andere mogelijkheid om het concept TEK te verbreden, zoals voorgesteld door Hernández-Morcillo et al. (2014), besproken in het theoretisch kader. Ze geven de suggestie om ook te kijken naar de verschillende generatiegebonden karakteristieken en overdracht van kennis, en hoe deze veranderen over tijd. Op deze manier wordt het concept dus ook niet als puur traditioneel gezien, maar zijn moderne percepties van ecologische kennis ook geïncorporeerd, omdat die de traditionele percepties verrijken. Met dit onderzoek hebben we gepoogd bij te dragen aan die voorgestelde verruiming van het begrip TEK door het toe te passen op gemeenschappen die zowel moderne als traditionele ecologische kennis gebruiken. Echter, met deze verruiming is het begrip nog steeds voor ten minste een gedeelte verweven met traditionele kennis, wat betekent dat er een aanname is dat deze aanwezig is. Aangezien dit niet altijd (meer) het geval was bij de onderzochte kloosters is het wellicht een optie om het nog breder te pakken en de interviews in te delen aan de hand van de concepten groene praktijken en groen gedachtegoed. Dit impliceert geen waardeoordeel zoals gezien in de FAO-principes en richt zich puur op de aanwezige praktijken en gedachtegoed zonder daar bepaalde (traditionele) verwachtingen aan te hangen, zoals bij TEK.

8. Advies aan Dominicanenklooster Zwolle

Wij schrijven dit advies naar aanleiding van de vraag vanuit het Dominicanenklooster in Zwolle om een verkennende studie uit te voeren naar agro-ecologische praktijken in kloostergemeenschappen in Nederland. Het advies is opgesteld aan de hand van de vastgestelde en toegelichte drie pijlers (*agro-ecologie, verbinding en samenwerking*) en is gebaseerd op praktijken die door andere Nederlandse kloosters worden uitgevoerd. Het advies zal bestaan uit een aantal kloosters die als inspiratie kunnen dienen voor de verschillende pijlers.

Agro-ecologie. Wat betreft de agro-ecologie, gebaseerd op de FAO-principes, kwam er uit het onderzoek naar boven dat veel kloostergemeenschappen in harmonie proberen te leven met de natuur. Een mooi voorbeeld van een kloostergemeenschap waarbij er volgens de FAO-principes wordt gewerkt zijn de zusters clarissen in Megen. Zij houden rekening met de biodiversiteit en interactie tussen soorten bij het aanleggen van de permacultuurtuin en het voedselbos. Een mooi voorbeeld om van te leren! Ook Abdij Lilbosch in Echt is een voorbeeld van een kloostergemeenschap die werkt volgens de FAO-principes. Het is een zelfvoorzienende abdij waarbij voedsel wordt verbouwd volgens het organoleptisch concept. Organoleptisch houdt in dat er gebruik wordt gemaakt van de zintuigen om te kijken of voedselgewassen rijp zijn of klaar voor de oogst. Ook is er veel aandacht voor een circulaire voedselkringloop. De clarissen in Megen en Abdij Lilbosch zouden kunnen dienen als inspiratiebron voor het inpassen van nieuwe agro-ecologische praktijken bij het DKZ en op de warmoezerij.

Verbinding. Wat betreft verbinding met de (lokale) bevolking is het aan te raden om als klooster meer naar buiten te treden en actief contact te zoeken. Een mooi voorbeeld van een klooster waarbij dit gebeurd is het San Damiano klooster in Den Bosch. Dit klooster is, net als het DKZ, gevestigd midden in de stad. De deuren staan permanent open en iedereen is welkom voor een praatje en een kopje koffie. Eens per maand wordt de kloostertuin opengesteld en is iedereen welkom om de tuin te komen beleven. Gesprekken aangaan en van elkaar leren is hierbij een centraal thema. Een klooster dat op een hele andere manier zorgt voor verbinding, is de Abdij van Berne. Deze abdij stelt haar grond beschikbaar voor verschillende initiatieven vanuit mensen met verschillende achtergronden. Op deze manier faciliteren zij een ontmoetingsplaats voor veel verschillende mensen die een gezamenlijke passie hebben, namelijk zorgen voor de natuur. Als er behoefte is vanuit het DKZ om de bevolking meer te betrekken bij agro-ecologische praktijken dan adviseren wij om het San Damiano klooster en de Abdij van Berne als inspiratiebron te gebruiken.

Samenwerking. Het San Damiano klooster in Den Bosch is een mooi voorbeeld van een klooster waarbij samenwerking tussen verschillende kloosterordes en congregaties belangrijk is. In dit klooster zijn twee kloosterordes en een congregatie ondergebracht, namelijk zusters clarissen, minderbroeders franciscanen en franciscaanse seculieren. De verschillende geloofsgemeenschappen leren van elkaar door tijdens regelmatige koffie momentjes kennis te delen waar later weer gebruik van kan worden gemaakt. Ook wordt er vanuit het San Damiano klooster twee keer per jaar een bezinningsdag georganiseerd, waarbij de broeders en zusters op bezoek gaan bij andere kloostergemeenschappen om met hen in gesprek te gaan en van hen te leren. Een aantal andere gesproken kloostergemeenschappen hebben

nog geen actieve samenwerkingen, maar staan hier wel voor open. Zo staan de Zusters Clarissen in Megen en leefgemeenschap de Huijberg open om hun kennis te delen en zouden graag in contact willen komen met andere (kloostergemeenschappen die ook bezig zijn met agro-ecologie. Als er behoefte is vanuit het DKZ om samenwerkingen aan te gaan met andere kloosters omtrent agro-ecologische praktijken dan adviseren wij om het San Damiano klooster en de clarissen in Megen als inspiratiebron te gebruiken.

Voor vervolgonderzoek adviseren wij om te kijken naar het effect van het Brabants kloosterpad dat geopend gaat worden op 30 april 2021. Dit wandelpad is 330 kilometer lang en komt langs vijftig (voormalige) kloosters en abdijen. Voor vervolgonderzoek zou het interessant zijn om te kijken of de kloosters en abdijen meer bezoekers krijgen naar aanleiding van dit wandelpad en of de kloosters en abdijen hier ook actief op inspelen door bijvoorbeeld het aanbieden van eigen gemaakte producten of het organiseren van extra activiteiten. Daarnaast kan het interessant zijn om specifiek onderzoek te doen naar kloosters die aan hebben gegeven om te willen samenwerken met andere kloostergemeenschappen zoals het clarissenklooster in Megen, leefgemeenschap de Huijberg en Abdij Lilbosch. Door tijdrestricties hebben wij een aantal mogelijk interessante kloosters niet kunnen interviewen. Het kan interessant zijn om hier nog onderzoek naar te doen. Dit gaat om Abdij Koningshoeven (kaasmakerij en meer), Abdij van Egmond (voedselbos en meer) en Sint Catharinadal (wijngaard en meer).

Bibliografie

- Abdij van Berne Heeswijk. (2021). *Abdij van Berne Heeswijk*. Geraadpleegd op 28 april 2021, van <https://www.abdijvanberne.nl/abdij-van-berne-heeswijk/>
- Andrieu, N. & Kebede, Y. (2020). Agroecology and Climate Change: A case study of the CCAFS Research Program. CCAFS Working Paper no. 313. Wageningen, the Netherlands: CGIAR Research Program on Climate Change, Agriculture and Food Security (CCAFS).
- Burnard, P. (1991). A method of analysing interview transcripts in qualitative research. *Nurse Education Today*, 11, 461–466.
- Barrios, E., Gemmill-Herren, B., Bicksler, A., Siliprandi, E., Brathwaite, R., Moller, S., Batello, C., Tiftonell, P. (2020). The 10 Elements of Agroecology: enabling transitions towards sustainable agriculture and food systems through visual narratives. *Ecosystems and People*, 16(1), 230-247.
- Berg, van den, L., Hebinck, P., Roep, D. (2018). 'We go back to the land': processes of re-peasantisation in Araponga, Brazil. *The Journal of Peasant Studies*, 45(3), 653-675.
- Berkes, F., Colding, J., Folke, C. (2000). Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological adaptations*, 10(5), 1251-1262.
- Bernard, H. R. (2018). *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches (Sixth)*. Rowman & Littlefield.
- Boschman, J. (2020). Grote ontslagronde bij te renoveren Dominicanenklooster in Zwolle: 'Pijnlijk, maar noodzakelijk'. Geraadpleegd 23 maart 2021, van <https://www.destentor.nl/zwolle/grote-ontslagronde-bij-te-renoveren-dominicanenklooster-in-zwolle-pijnlijk-maar-noodzakelijk~a4f12190/>.
- Brouwer, F., Eck, van, W., Bave, van, M., Bosch, van den, G., Leneman, H., Oenema, O. (2003). Een routekaart naar duurzame landbouw; wegen en kruispunten. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 824.
- Callicott, J. B. (2013). The land ethic: key philosophical and scientific challenges. *College of Liberal Arts, Oregon State University*.
- CBS. (2020). Religie in Nederland. Geraadpleegd 23 maart 2021, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/religie-in-nederland?onepage=true#c-2--Ontwikkelingen-in-religieuze-betrokkenheid>.
- CIDSE (2018). *The principles of agroecology*. Brussels.
- Cook, T. D. & Reichardt, C. S. (Eds.). (1979). *Qualitative and quantitative methods in evaluation research (Vol. 1)*. Beverly Hills, CA: Sage publications.
- De Vaus, D. (2001). *Research design in social research*. Sage.

Dominicanen Nederland. (g.d.). Wie zijn wij. Geraadpleegd 23 maart 2021, van <https://dominicanen.nl/organisatie/wie-zijn-wij/>.

Dominicanenklooster Zwolle. (g.d.). Missie en beleid. Geraadpleegd 23 maart 2021, van <https://www.kloosterzwolle.nl/organisatie/missie-en-beleid>.

Dominicanenklooster Zwolle. (12 maart 2021). *Biddag voor gewas en arbeid 2021 | Dominicanenklooster Zwolle* [Video bestand]. Geraadpleegd 22 april 2021, van https://www.youtube.com/watch?v=SAJ9VcnJ1zI&ab_channel=DominicanenkloosterZwolle

Elo, S. & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of advanced nursing*, 62(1), 107-115.

Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven. (g.d.). Geschiedenis van het Nederlandse kloosterleven. Geraadpleegd 24 maart 2021, van <https://www.erfgoedkloosterleven.nl/kloosterleven/geschiedenis.html>.

Eyssartier, C., Ladio, A., Lozada, M. (2011). Traditional horticultural knowledge change in a rural population of the Patagonian steppe. *Journal of Arid Environments*, 75, 78-86.

Francis, C., Lieblein, G., Gliessman, S., Breland, T., Creamer, N., Harwood, R., Salomonsson, L., Helenius, J., Rickerl, D., Salvador, R., Wiedenhoef, M., Simmons, S., Allen, P., Altieri, M., Flora, C., Poincelot, R. (2003). Agroecology: The ecology of food systems. *Journal of sustainable agriculture*, 22(3), 99-118.

Freyer, B., Aversano-Dearborn, V., Winkler, G., Leipold, S., Haidl, H., Brand, K., Rosenberger, M., Wallnig, T. (2018). Is there a relation between ecological practices and spirituality? The case of Benedictine monasteries. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 31(5), 559-582.

Golberg, B. (1998). Connection: an exploration of spirituality in nursing care. *Journal of Advanced Nursing*, 27(4), 836-842.

Hense, E., Bernts, T., & Kregting, J. (2019). Groene activiteiten: een impuls voor parochies en samenleving. *KASKI*; 658.

Hernández-Morcillo, M., Hoberg, J., Oteros-Rozas, E., Plieninger, T., Gómez-Baggethun, E., Reyes-García, V. (2014). Traditional ecological knowledge in Europe: status quo and insights for the environmental policy agenda. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 56(1), 3-17.

Hierden, B. V. (2010). Samen werken, samen kerken? een kwalitatieve studie naar de betekenis van regionale samenwerking voor plaatselijke protestantse gemeenten (Masterscriptie). Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.

Hsieh, H. F. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.

Huntington, H. (2000). Using traditional ecological knowledge in science: methods and applications. *Ecological Applications*, 10(5), 1270-1274.

- Ianni, E., Geneletti, D., Ciolli, M. (2015). Revitalizing traditional ecological knowledge: a study in an Alpine rural community. *Environmental management*.
- Inglis, J. (Ed.). (1993). Traditional ecological knowledge: Concepts and cases. IDRC.
- Kumar, R. (2018). Research methodology: A step-by-step guide for beginners. Sage.
- Lebret, L. J. (1962). Dynamique concrète du développement. Economie et Humanisme Les Éditions Ouvrières.
- Leersum, van, E. (2020). Open kloosters in Nederland met uitsterven bedreigd? Geraadpleegd 23 maart 2021, van <https://medium.com/invisible-cities-nl/open-kloosters-in-nederland-met-uitsterven-bedreigd-d66009396a79>.
- McGregor, D. (2005). Traditional ecological knowledge: an Anishinabe woman's perspective. *Atlantis*, 29(2), 103-109.
- McClean, D. D., Jensen, R. R., & Hurd, A. R. (2007). Seeing the Urban Forest Through the Trees: Building Depth Through Qualitative Research. *Arboriculture & Urban Forestry*, 33(5), 304–308.
- Natow, R. S. (2020). The use of triangulation in qualitative studies employing elite interviews. *Qualitative Research*, 20(2), 160-173.
- Nijboer, K. (2018). Impliciete spiritualiteit van boeren. (Masterscriptie). Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland.
- Pansters, K. (2020). Duurzaam duurzaam: Ecologie als ethiek. *Duurzame duurzaamheid: Ecologische bekering en betrokkenheid*, 15-29. Eburon.
- Patton, M. Q. (2015). Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice.
- Pilard, L. (oktober 2010). *Responding to hunger today* in Development and civilisation. The Lebret – Irfed Centre. Geraadpleegd 30 april 2021, van http://www.lebret-irfed.org/IMG/pdf/387-388_oct-nov_Special-Lebret_EN.pdf
- Puchalski, C., Ferrell, B., Virani, R., Otis-Green, S., Baird, P., Bull, J., Chochinov, H., Handzo, G., Nelson-Becker, H., Prince-Paul, M., Pugliese, K., Sulmasy, D. (2009). Improving the quality of spiritual care as a dimension of palliative care: the report of the Consensus Conference. *Journal of palliative medicine* 12, 885-904.
- Razafimbelo, L. (oktober 2010). *For the integral development of the person* in Development and civilisation. The Lebret – Irfed Centre. Geraadpleegd 30 april 2021, van http://www.lebret-irfed.org/IMG/pdf/387-388_oct-nov_Special-Lebret_EN.pdf
- Reformatorisch Dagblad. (2013). Moderne devotie gaf de landbouw een nieuwe impuls. Geraadpleegd 13 april 2021, van <https://www.rd.nl/artikel/527309-moderne-devotie-gaf-de-landbouw-een-nieuwe-impuls>.

